

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра екології, географії та туризму

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

Д.В. Лико
(ініціали, прізвище)

“ 15 ” червня 2023 року

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра

зі спеціальності 014.07 «Середня освіта (Географія)»
(код і назва)

на тему: **«ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ»**

Виконав (-ла): студент (-ка) IV курсу, групи Г-41
(шифр групи)

Машилай Олександра Олександрівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

О. Лико
(підпис)

Керівник старший викладач кафедри екології, географії та туризму
РДГУ Якута О.О.
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

О. Лико
(підпис)

Рецензент кандидат географічних наук, професор кафедри екології, географії та туризму РДГУ Мартинюк Віталій Олексійович
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

В. Мартинюк
(підпис)

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Студент

О. Лико
(підпис)

Оцінка за результатами захисту:

Національна шкала відмінно

Кількість балів: 91

Оцінка: ЄКТС A

Рівне - 2023 року

Анотація

Дипломна робота на тему «Особливості вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії» складається із трьох розділів обсягом 70 сторінок, містить 13 рисунків, список використаних джерел із 28 найменувань.

У роботі досліджено теоретико-методичний аспект вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії. Наведено мета та завдання навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах. Проаналізовано підходи до складання навчальних програм для різних класів та організація вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії. Розглянуто особливості та взаємозв'язок природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України. Досліджено методичні засади вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії, зокрема, визначено місце ландшафтознавства у шкільній програмі, проаналізовано навчальну програму та підручники з географії 8 класу. Обґрунтовано особливості вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії. Виділено методичні особливості та підходи до вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії, розроблено план-конспект уроку географії у 8-му класі.

Об'єкт дослідження: шкільний курс географії.

Мета роботи: визначити особливості вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії.

У роботі використано наступні методи дослідження: порівняльного аналізу та узагальнення – для визначення особливостей вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії, метод системного аналізу – для вивчення програми навчання географії в школі, візуально-графічний методи – для відображення досліджуваних явищ та процесів.

Вперше досліджено процес вивчення ландшафтів України та визначення місця ландшафтознавства як науки у шкільному курсі географії; удосконалено визначення особливостей та взаємозв'язку природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України; набула подальшого розвитку методика вивчення ландшафтів України у 8-му класі.

Ключові слова: ландшафт, природно-територіальний комплекс, методика викладання географії, підходи, методи.

Abstract

The thesis on the topic "Peculiarities of the study of landscapes of Ukraine in the school course of geography" consists of three sections with a volume of 70 pages, contains 13 figures, a list of used sources from 28 titles.

The paper examines the theoretical and methodological aspect of studying the landscapes of Ukraine in the school geography course. The purpose and tasks of studying the geography of Ukraine in general educational institutions are given. Approaches to the preparation of educational programs for different classes and the organization of the study of landscapes in the school geography course were analyzed. The peculiarities and interrelationship of natural components are considered on the example of the study of natural-territorial complexes of Ukraine. The methodological

principles of studying landscapes of Ukraine in the school geography course were studied, in particular, the place of landscape studies in the school curriculum was determined, the curriculum and the 8th grade geography textbook were analyzed. The peculiarities of studying the landscapes of Ukraine in the school geography course are substantiated. Methodological features and approaches to the study of landscapes in the school course of geography are highlighted, a plan-summary of the geography lesson in the 8th grade has been developed.

Object of research: school geography course.

The purpose of the work: to determine the peculiarities of studying the landscapes of Ukraine in the school geography course.

The following research methods were used in the work: comparative analysis and generalization - to determine the peculiarities of the study of landscapes of Ukraine in the school geography course, the method of system analysis - to study the geography education program at school, visual-graphic methods - to display the studied phenomena and processes.

For the first time, the process of studying the landscapes of Ukraine and determining the place of landscape studies as a science in the school geography course was investigated; the definition of features and interrelationship of natural components has been improved using the example of the study of natural-territorial complexes of Ukraine; the method of studying Ukrainian landscapes in the 8th grade gained further development.

Keywords: landscape, natural-territorial complex, methodology of teaching geography, approaches, methods.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ.....	8
1.1. Мета та завдання навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах.	8
1.2. Підходи до складання навчальних програм для різних класів та організація вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії.	13
1.3. Особливості та взаємозв'язок природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України.	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ.....	24
2.1. Місце ландшафтознавства у шкільній програмі.	24
2.2. Аналіз навчальної програми та підручників з географії 8 класу. ...	28
2.3. Вивчення ландшафтів в шкільному курсі «Україна у світі: природа, населення»	43
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ.....	46
3.1. Методичні особливості та підходи до вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії.	46
3.2. Методика вивчення ландшафтів (розробка уроку).	51
3.3. Інноваційні підходи та впровадження сучасних технологій навчання географії в загальноосвітній школі.	58
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Соціально-економічний розвиток не стоїть на місці. Реформування та новацій зазнають всі сфери людської діяльності, в тому числі й освіта. Зміни в системі української освіти спрямовані на підвищення її якості, покращення наукового рівня викладання навчальних предметів, оволодіння основ наук шляхом формування основних наукових понять і термінів. Це стосується і географічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах.

Окремі шкільні предмети і досі орієнтовані на вивчення розрізнених фактів з історії та географії України, локальних місцевих особливостей культури, природи або ж перенасичені фактажем, саме тому й варто розвантажити перенасиченість змісту. З іншого боку важливим завданням виступає системність знань. Це особливо актуальним стає при вивченні природно-територіальних комплексів, при виявленні взаємозв'язків між природними компонентами в них та обґрунтування місця ландшафтів України в географічній оболонці Землі.

Об'єкт дослідження: шкільний курс географії.

Предмет дослідження: вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії.

Метою дослідження є визначення особливостей вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії.

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити теоретико-методичний аспект вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії;
- визначити мету та завдання навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах.
- проаналізувати підходи до складання навчальних програм для різних класів та організації вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії;
- розглянути особливості та взаємозв'язок природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України;

- дослідити методичні засади вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії;
- визначити місце ландшафтознавства у шкільній програмі;
- проаналізувати навчальну програми та підручник з географії 8 класу;
- обґрунтувати особливості вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії;
- виділити методичні особливості та підходи до вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії.

Методи дослідження: Для розв'язання визначених в роботі завдань та досягнення мети використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження, а саме: метод порівняльного аналізу та узагальнення – для визначення особливостей вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії, метод системного аналізу – для вивчення програми навчання географії в школі, візуально-графічний методи – для відображення досліджуваних явищ та процесів.

Наукова новизна: досліджено процес вивчення ландшафтів України та визначення місця ландшафтознавства як науки у шкільному курсі географії; удосконалено визначення особливостей та взаємозв'язку природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України; набула подальшого розвитку методика вивчення ландшафтів України у 8-му класі.

Практичне значення одержаних результатів: результати роботи можуть бути використані для подальших досліджень щодо питань вивчення природно-територіальних комплексів у шкільному курсі географії та як матеріали для додаткової інформації при підготовці уроків.

Особистий здобуток здобувача полягає в узагальненні особливостей вивчення ландшафтів України: вивчення загальних понять, після чого – детально вивчаються особливості природних та антропогенних ландшафтів території України.

Дипломна робота на тему «Особливості вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії» складається із трьох розділів обсягом 67 сторінок, містить 13 рисунків, список використаних джерел із 28 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Мета та завдання навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах

Навчання географії України – це спеціально організований, спланований і керований процес взаємодії між учителем і учнями з метою досягнення результатів, визначених відповідними державними нормативно-правовими документами у галузі освіти, спрямований на вивчення адміністративно-територіальних, фізико-географічних та соціально-економічних особливостей України [15].

Системними компонентами структури науково-дослідницького географічного процесу України є його цілі, пов'язана діяльність учнів і вчителів.

Компонентами цієї варіативної структури, що складають навчальний процес, є:

- зміст навчального приладдя;
- педагогічний інструментарій (Методичні та технічні засоби навчання, а також організації навчального процесу, включаючи організацію навчальної діяльності школярів і проведення занять).
- спостереження та коригування успішності дітей у школі.

Графічно структуру процесу навчання географії України подано на рисунку 1.1.

Метою вивчення географії України в середній школі є дати учням всебічне розуміння фізичних, економічних, культурних і соціальних аспектів країни. Саме такі знання допомагають учням розвинути відчуття сталості та ідентичності, а також оцінити різноманітність і складність українських ландшафтів, людей і культури. Географічна освіта також допомагає учням

розвивати навички просторового мислення, які корисні в багатьох галузях, зокрема в науці, техніці, інженерії та математиці.

Однією з таких потреб є формування всебічно розвиненої особистості учня, географічна культура якого формується в результаті пізнання довкілля. Географічна ж культура школяра складається з таких основних компонентів, як географічне бачення світу, географічне мислення та географічні методи й мова (поняття, терміни, карта). Таким чином, мета шкільної географічної освіти має багатокomпонентний характер і передбачає щодо учнів:

- 1) всебічний розвиток особистості;
- 2) створення навичок і накопичення досвіду самостійної навчально-пізнавальної діяльності;
- 3) формування предметної географічної та ключових компетентностей, спрямованих на їхнє застосування у майбутньому дорослому житті (географічні знання, вміння й навички, емоційноціннісне ставлення до довкілля та географічне бачення світу);
- 4) розвиток критичного й творчого мислення.

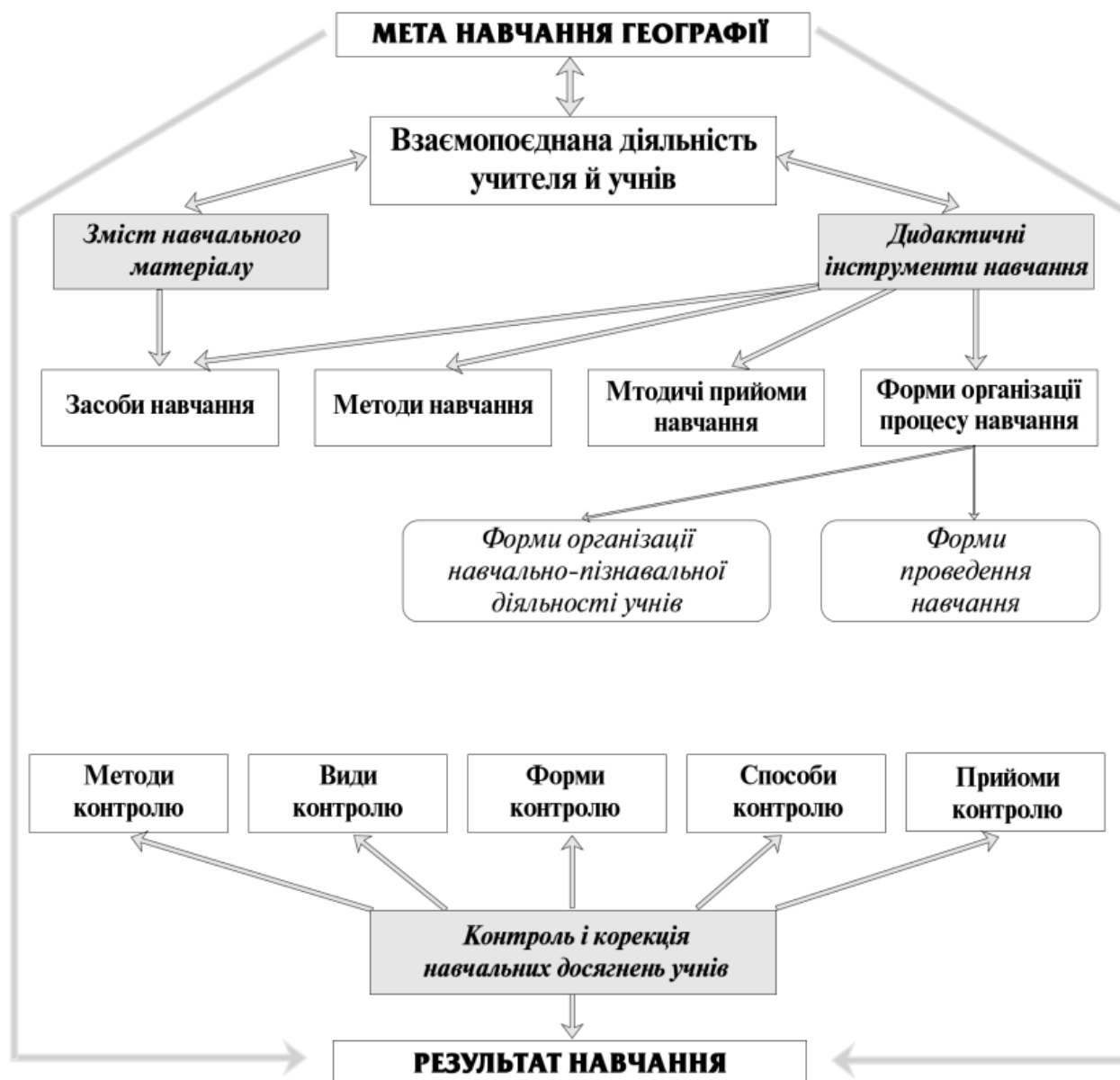

Рис. 1.1. Структура процесу навчання географії України [15, С. 7]

В Україні розроблено Національні стандарти базової і повної середньої освіти - збірник норм і положень, що визначають загальнодержавні освітні вимоги до учнів і випускників початкової, середньої та старшої школи в Україні. Національні стандарти конкретизують цілі та принципи освітнього процесу в базових загальноосвітніх навчальних закладах, дають загальну характеристику змісту освіти, пояснюють вимоги до обов'язкових результатів навчання та орієнтири їх оцінювання. Цей документ затверджено 30 вересня 2020 року.

Функціями цього державного стандарту є:

- збереження єдиного освітнього простору країни;

- забезпечення цілісності змісту загальної середньої освіти та його наступності між ступенями школи;
- нормування навчального навантаження школярів відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту»;
- створення передумов для реалізації в школі диференційованого навчання;
- впровадження особистісно орієнтованих систем навчання й розвитку учнів.

Державний стандарт базової середньої освіти оприлюднено на сайті Кабінету Міністрів [9].

Норми та вимоги, що встановлені стандартом, є орієнтирами для оцінювання якості освіти. Таким чином, держава передбачає лише мінімально необхідний рівень освіти для школярів. Акцентується увага на розвитку учнів, формуванні сфер мотивації та стилів критичного мислення, адже на сучасному етапі становлення української шкільної освіти у центрі навчально-виховного процесу знаходиться учень.

Загалом національні стандарти базової та середньої освіти включають:

- Базовий навчальний план загальноосвітньої школи з комплексним уявленням про: структуру програми (постійна та варіативна частини), зміст і співвідношення основних галузей знань за роками навчання в загальноосвітній школі, тижневе навчальне навантаження учня;
- галузеві стандарти знань (предметів), які визначають загальноосвітні цілі учнів середньої школи, визначають рівень оволодіння кожним учнем галузями обов'язкової освіти або змістом предмета;
- Встановлені вимоги до засвоєння змісту середньої освіти за ступенем навчання (початкова, середня та старша школа), продемонструвавши, що учні досягли загальноосвітніх цілей у певному віці свого розвитку.

Згідно з положеннями зазначеного Державного стандарту, шкільний курс географії є складником природничої освітньої галузі. Для кожної освітньої галузі визначено:

- мету, єдину для всіх рівнів загальної середньої освіти;
- компетентнісний потенціал, що позначає здатність кожної освітньої галузі формувати всі ключові компетентності через розвиток умінь і ставлень та базові знання;
- обов'язкові результати навчання учнів;
- рекомендовану, мінімальну та максимальну кількість навчальних годин за циклами навчання (5–6, 7–9 класи).

Метою природничої освітньої галузі є формування особистості учня, який знає та розуміє основні закономірності живої і неживої природи, володіє певними вміннями її дослідження, виявляє допитливість, на основі здобутих знань і пізнавального досвіду усвідомлює цілісність природничо-наукової картини світу, здатен оцінити вплив природничих наук, техніки і технологій на сталий розвиток суспільства та можливі наслідки людської діяльності у природі, відповідально взаємодіє з навколишнім природним середовищем.

Компетентнісний потенціал природничої освітньої галузі та базові знання зазначені в додатку 9 Державного стандарту [9].

- Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів з природничої освітньої галузі передбачають, що учень повинен розуміти світ природи через наукові дослідження, опрацьовувати, систематизувати та подати інформацію природничого змісту;
- Визнавати закони природи, роль природничих наук і техніки в житті людини, діяти відповідально, щоб забезпечити сталий розвиток суспільства;
- Розвивати свій власний науковий розум і набувати досвіду вирішення проблем із природничим контентом (самостійно чи у співпраці з іншими)

Як зазначають автори статті [17], «що сьогодні неабияк актуальними є думки вчених про те, що на різних рівнях географічної освіти необхідно змістити акценти із суто інформаційного на особистісно-діяльнісний тип навчального процесу, спрямованого на формування індивідуальної траєкторії розвитку учня.

Так, ... сучасний педагог повинен володіти здатністю управляти, оцінювати, спонукати учнів до самовизначення, вміти створювати в учнівському колективі доброзичливий клімат, де б панували відповідальність, участь у самоуправлінні, самоосвіті, відданість та ентузіазм» [17].

Отже, географія - це важливий предмет у навчальних закладах, оскільки вона допомагає учням зрозуміти різні природничі характеристики Землі, включаючи форми рельєфу, клімат, культуру та населення. Крім того, вивчення цього предмету може допомогти учням розвинути навички критичного мислення, вирішення проблем і їх просторове усвідомлення. Це також допомагає школярам розвинути почуття глобального громадянства та розуміння взаємозв'язку світу. Загалом, вивчення географії має важливе значення для того, щоб діти, підлітки у школі стали всебічно розвиненими особистостями, здатними орієнтуватися в складнощах нашого різностороннього світу.

1.2. Підходи до складання навчальних програм для різних класів та організація вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії

Зміни в освітньому та культурному середовищі нашого суспільства вимагають від учителя та викладача географії поновому розуміти природу сучасного суспільства, тому перспективу шкільної географічної освіти вбачають у її інтеграції з екологічною, економічною, соціологічною, культурологічною освітою та запровадженням компетентнісного підходу до навчання («Нова українська школа»). Важливою віхою у трансформації підходів до базової географічної освіти стала «Концепція навчання географії України в основній та старшій школі» [15], розроблена авторським колективом з Інституту педагогіки НАПН України у відповідь на запровадження оновленого «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», (затвердженого постановою КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392). Автори наголошують на винятковому значенні географічних знань, вмінь і компетенцій, що допомагають

зорієнтуватися в складних глобалізмційних процесах, забезпечити суспільство від невиважених кроків, дає змогу особистості чітко ідентифікуватися в сучасному світі.

У численних дослідженнях окреслено широке коло актуальних питань сучасного етапу трансформації базової географічної освіти, зокрема таких проблемах, як:

- впровадження компетентнісного підходу й розроблення відповідних методичних матеріалів з предметної географічної компетентності учнів;
- формування змісту шкільної географічної освіти, неузгодженість сучасних програм, стандарту та концепції географічної освіти;
- оптимізація процесу географічної освіти через виявлення й подолання «проблемних полів» (синергетика, творчість, аглютинація, романтика, туризм тощо) [18].

Методичні складові викладання географії в Україні, як і складання навчальних програм для різних класів, виводяться з поняття особистості, де основою всього навчання є компетентність, діяльність, краєзнавство. Як зазначалося раніше, основні тенденції розвитку освітньої системи України відображені у Державному стандарті базової середньої освіти [9], де зазначається про необхідність здійснення навчання географії на основі компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного та краєзнавчого підходів. Таким чином цей освітній документ визначає основні підходи в навчанні географії України.

Компетентнісний підхід. На шляху формування предметної географічної компетентності стоїть важливе завдання, яке необхідно вирішити на уроках шкільної географії, – це розвиток в учнів різних видів географічних здібностей, а саме: інтелектуальних (пізнавальних), навчальних та прикладних, здібностей до географічного моделювання. Це веде до геоперспективи світу, яка є історично заснованою та цілісною у своїй концепції навколишнього середовища і складається із знань про природу Землі, її людей, світову економіку та її взаємодію. Формування цієї здатності учнів залежить від поєднання їхнього індивідуального сприйняття навколишнього середовища та сучасного науково-

географічного комплексного уявлення про світ, які присутні на уроках. Тобто під час навчального процесу учень повинен переходити від повсякденної перспективи світу до географічної перспективи, а вчитель повинен намагатися спрямувати навчальні та пізнавальні зусилля учнів на забезпечення цього переходу[2].

Курси географії України за своєю сутністю покликані формувати важливі компетентності учнів, як ключові, так і предметні. Під час оволодіння ним учні формують уявлення про умови розвитку і взаємозв'язки географічних компонентів (в тому числі ландшафтів), природні ресурси, населення та господарство на території України. Велике значення застосування компетентнісного підходу при вивченні географії України полягає в тому, що він забезпечує розвиток в учнів уявлень про свою рідну землю на основі діяльнісного характеру навчання, його прив'язки до реальних ситуацій та врахуванні практичної складової навчання. Особливістю вивчення економічної і соціальної географії України, яка вивчається в 9-му класі у курсі «Україна і світ» і є своєрідним підсумком у вивченні предмету в основній школі є формування двох предметних компетентностей, як географічної, так і економічної. Адже учні саме через цей навчальний курс мають змогу отримати важливий економічний досвід, який у подальшому можна реалізувати при вивченні курсу «Основи економіки» в 11-му класі.

Особистісно зорієнтований підхід. Географічна освіта, в контексті вивчення України, спираючись на наукові основи та методику особистісно орієнтованого навчання, отримує переваги у реалізації своїх пріоритетних положень. Сучасний учень має право на усвідомлений і скоординований з учителем вибір основних компонентів своєї освіти – сенсу, цілей, завдань, темпу подавання інформації, форм і методів навчання особистісного змісту освіти.

Основними принципами особистісно зорієнтованого навчання є:

- особистісне цілеспрямовування учня;
- вибір індивідуальної освітньої траєкторії;
- метапредметні основи навчального процесу;

- продуктивність навчання;
- первинність освітньої продукції учня;
- ситуативність навчання;
- навчальна рефлексія.

Побудова географічної освіти в основній школі на підвалинах особистісно зорієнтованого навчання дасть змогу через особистісні потреби і ставлення:

- формувати в учнів цілісний географічний образ Землі через розкриття локальних, регіональних глобальних закономірностей і процесів;
- усвідомити роль географії у розв'язанні проблем суспільства;
- забезпечити картографічну грамотність учнів основної школи;
- на основі прищеплення географічної культури виховати національно свідомого громадянина, патріота, освічену людину, гуманіста і природолюбця;
- розвинути в учнів основної школи геопросторове мислення і адекватно формувати індивідуальне сприйняття географічної картини світу.

Діяльнісний підхід є серед основних у навчанні географії, адже він вимагає не лише сприймати та ретранслювати навчальний матеріал, а й осмислювати його в процесі навчальної діяльності, пропускаючи його через набутий суспільний досвід учня та реалізуючи в здобутих вміннях, навичках та подальших вчинках. У сучасній методиці навчання географії питання використання діяльнісного підходу у навчанні географії спираються на такі положення, що учень діє як суб'єкт предметної діяльності, а для успішного сприйняття й використання наукового знання йому необхідно оволодіти основами наукової діяльності, тобто стати суб'єктом рефлексивної діяльності.

Виходячи з цього одним із завдань сучасної методики навчання географії є формування в учнів загальнонавчальних умінь, які з умінь вчитися трансформуються в умінь досліджувати. Це є новим кроком як у навчанні, так і в психічному розвитку особистості. Важливим є погляд на цю проблему з точки зору дидактики, що розвиток дослідницьких умінь забезпечує евристичність, софійність, особистісну цінність учіння та є базою формування наукового

світогляду учнів. В основній школі практичне втілення теоретичних знань розвиває інтелект особистості, допомагає впевнитись у можливості розв'язувати складні життєві й наукові задачі самостійно, дає змогу зрозуміти специфіку професій, пов'язаних з географією.

Діяльність – це активність людини, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, що визначається потребою. Діяльнісний підхід в освіті – це методологічний базис, на якому будуються різні системи розвиваючого навчання або освіти зі своїми конкретними технологіями, прийомами, так і теоретичними особливостями. Існуюча дидактична система Я. Коменського, не вичерпала своєї значущості, разом з тим не дозволяє ефективно здійснювати розвиваючу функцію освіти. В роботах Л. Занкова, В. Давидова, П. Гальперина, та інших педагогів-вчених і практиків, на основі педагогічної прогностики, сформульовані нові дидактичні вимоги, які вирішують сучасні освітні завдання з урахуванням запитів майбутнього.

Зокрема у навчанні географії виокремлюються два системних аспекти:

- взаємопоеднані змістовий і процесуальний компоненти навчання географії;
- навчання (діяльність учителя) та учіння (діяльність учня) географії, які перебувають у нерозривному зв'язку й взаємодії.

Єдність змістового й процесуального компонентів навчання географії розглядається у взаємопоеднанні основних компонентів навчання географії: змісту шкільної географії та власне процесу навчання їй. Ці компоненти утворюють цілісну систему й визначають одне одного. Між компонентами, які утворюють систему, як правило, встановлюються певні відношення та зв'язки, які мають бути настільки тісними, що зміна одного з них викликає зміну інших, а також провокує зміну системи в цілому. Саме наявність такої тісної взаємодії вказує на її цілісність.

На основі вищезазначеного можна зробити певні узагальнення. По-перше, зміст втілюється у різних формах навчально-пізнавальної діяльності. По-

друге, зміст шкільної географії можна відділити від такої діяльності лише з метою його аналізу й конструювання.

Зазначивши єдність змістового і процесуального компонентів навчання географії, вкажемо на роль діяльнісного підходу у формуванні географічних уявлень та знань учнів. Географічні уявлення учнів виникають у результаті цілеспрямованої діяльності вчителя, яка включає в себе такі етапи, як:

1. мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів і конкретизація завдань, що стоять перед ними (зацікавлення школярів географічними об'єктами, процесами та явищами, які вивчаються, чіткі рекомендації з навчальних дій);

2. створювання цілісних образів географічних об'єктів вивчення на основі чуттєвого сприйняття учнів за допомогою як ілюстративно-демонстраційних, так і вербальних прийомів навчання;

3. засвоювання уявлень щодо об'єктів вивчення через усвідомлення головних ознак і особливостей цих об'єктів;

4. порівнювання ознак чи властивостей низки географічних об'єктів, процесів і явищ з виявленням у них найсуттєвіших особливостей;

5. оперування уявними образами без споглядання об'єктів вивчення та/або їхніх заміників, інформаційних матеріалів тощо;

6. закріплювання уявлень у процесі їхнього застосування для вирішування навчальних завдань (позначення на контурній карті, створення асоціативних малюнків, здійснення уявних мандрівок тощо).

Формування теоретичних знань учнів відбувається іншим чином. Суттєвим кроком у розв'язанні проблеми розвитку логічного пізнання учнів є виокремлення основних понять, термінів, закономірностей тощо, які відображають специфіку змісту сучасних шкільних курсів фізичної й економічної географії. Фактичний матеріал стає цінним тоді, коли його логічно систематизовано й підпорядковано провідним поняттям і теоріям, що дає змогу цілеспрямовано — від теми до теми, від курсу до курсу — ефективно підтримувати процес пізнання учнів. З огляду на те, що теоретичні географічні

знання як тип поділяються на такі види, як географічні гіпотези й теорії, поняття, причинно-наслідкові зв'язки та закономірності.

Географічні поняття характеризуються певним змістом і обсягом, які, зрозуміло, істотно взаємопоєднано між собою. При цьому зміст – це сукупність істотних ознак, взаємозв'язки між якими утворюють структуру географічного поняття, а обсяг – це кількість географічних об'єктів вивчення, які охоплюються цим змістом. Географічні поняття за змістом і обсягом поділяють на загальні й одиничні(часткові). Загальні поняття, у свою чергу, диференціюються на загальнонаукові й загальногеографічні. До загально-наукових понять належать ті, які є усталеними в різних науках, економіці й соціальній сфері. Загальногеографічні ж поняття поділяють на групи, відображають:

1. фізико-географічні об'єкти вивчення;
2. економіко-географічні об'єкти вивчення;
3. зв'язки між елементами довкілля та довкіллям і економікою;
4. географічну карту й способи просторового відображення природних і соціально-економічних об'єктів на ній тощо.

5. У всіх випадках учитель географії повинен чітко диференціювати географічні поняття за вищенаведеними ознаками, добираючи різні методи, методичні прийоми, форми й засоби навчання для формування цих понять. Оволодіння учнями навчальними вміннями (працювати з текстом і ілюстраціями підручника, конспектувати шкільну лекцію, здійснювати бібліографічний пошук, працювати з комп'ютером, планувати свою навчальну діяльність тощо) істотно впливає на глибину й міцність засвоєння географічних знань школярами та надає їм змогу раціонально витратити час на виконання самостійної роботи у класі, вдома тощо.

Чільне місце в навчанні географії приділяється й формуванню прикладних умінь, що значною мірою поєднані з отриманням географічної інформації з різноманітних джерел знань і її використанням. Доречно зазначити, що у шкільних курсах географії більша частина таких умінь формується під час виконання певних практичних робіт.

Підсумовуючи сказане зазначимо, що під діяльнісним розвитком учнів у процесі навчання географії ми розуміємо:

- 1) набуття учнями досвіду практично-дослідної діяльності, формування свідомого керівника особистісного розвитку через формування власної траєкторії навчання;
- 2) розвиток емоційно-ціннісного ставлення до географічного пізнання;
- 3) формування в учнів здатностей до самоосвіти, критичного і прогностичного мислення, а на його основі – ключових та предметної компетентностей.

Діяльність учителя також носить пізнавальний характер. Передаючи знання, учитель вивчає можливості дітей у процесі їх засвоєння, помічає труднощі, шукає шляхи їх подолання. Готуючись до уроків географії, він підвищує свій теоретичний і методичний рівень. Творчо працюючий учитель відкриває нові моменти як в самому матеріалі, так і в методах його викладання. Саме в процесі такої роботи формується індивідуальний стиль педагога, його творчий почерк. Навчальна діяльність є одним із елементів творчого зростання педагога, важливим шляхом оволодіння педагогічною майстерністю.

Краєзнавчий підхід. Курси географії України апріорі є краєзнавчими за своїм характером. Під час оволодіння ними учні формують уявлення про умови розвитку і взаємозв'язки географічних компонентів, природні ресурси, населення та господарство на території України. Велике значення застосування краєзнавчого підходу при вивченні географії України полягає в тому, що він забезпечує розвиток в учнів уявлень про свій край, як складову частину країни. Досить важливим елементом цього курсу є вивчення географії своєї області. В різних регіонах України підготовлені посібники спрямовані на вивчення географії своєї області. Основна мета при вивченні географії своєї області полягає в тому, щоб ознайомити учнів з конкретними природно — економічними умовами рідного краю, готовності приймати участь в його подальшому розвитку [15, с. 18-24].

1.3. Особливості та взаємозв'язок природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України

У наш час людина дуже активно впливає на окремі компоненти природи, але оскільки ці компоненти нерозривно пов'язані, зміна одного з них призводить до зміни всього природного комплексу. Досліджуючи ландшафти, можна передбачити негативні наслідки діяльності людини, що дуже важливо для збереження природного середовища. Наукові дослідження відбиваються у ландшафтних картах, описах територій і складаються у нову галузь географічної науки – ландшафтознавство. Ландшафтознавство, як навчальна дисципліна, що вивчає природно-територіальні комплекси в загальноосвітній школі не викладається. Але його важливе наукове і практичне значення отримало відповідне відображення в шкільній програмі.

Ландшафтознавство, будучи наукою інтеграційною, дає уявлення про природне середовище як закономірно поєднану сукупність природних компонентів і закономірно зв'язує між собою всі навчальні курси природничого циклу, які викладаються в школі, а тому майбутні вчителі географії повинні знати загальні положення про ландшафти, вміти пояснювати учням зміст таких понять як: «природні комплекси», «природно-територіальні комплекси», «ландшафти», «вплив господарської діяльності людини на ландшафти» [24].

Природно-територіальні комплекси вивчає наука – ландшафтознавство, яке вважають наукою географічною. Ландшафтна сфера складається з окремих своєрідних ландшафтів – особливих *природних територіальних комплексів* (ПТК). Тому предметом вивчення в ландшафтознавстві є природно-територіальні комплекси, тобто окремі своєрідні ландшафти, їх елементи. Зокрема, вивчається структура ландшафту, просторова диференціація. З цим пов'язано й розуміння ландшафту як передусім географічної категорії – складової географічної оболонки. Як відомо, ця оболонка неоднорідна у своєму вертикальному вимірі, оскільки складається з різних, немов накладених одна на

одну «сфер»: літосфери, гідросфери, біосфери, атмосфери, антропосфери. Неоднорідною є географічна оболонка і в територіальному вимірі, тому що складається з різних за геологічними, біотичними, кліматичними та іншими рисами регіонів. Поряд зі своєю диференційованістю, географічна оболонка є цілісним утворенням, оскільки в просторовій цілісності пов'язані як її окремі сфери, так і територіальні ділянки. Поняття ландшафту в географії покликане науково пояснити цю цілісність, як вона формується, у чому знаходить прояв, як змінюється з часом, унаслідок яких причин порушується, у яких територіальних структурах реалізуються.

Ландшафт – це генетично однорідний природно-територіальний комплекс, який має єдиний геологічний фундамент, один тип рельєфу, однаковий клімат і складений із властивого тільки даному ландшафту набору динамічно сполучених основних і другорядних урочищ, що закономірно повторюються у просторі. В цьому визначенні враховані всі основні особливості і ознаки, які дозволяють розпізнавати ландшафти у природі, відрізняти їх один від одного і від ПТК інших рангів. Генетична однорідність території передбачає однаковість умов виникнення та розвитку ПТК на всьому його протязі і обумовлює формування характерних тільки для нього властивостей і ознак. Генетична однорідність території визначається за генезисом ґрунтоутворюючих і корінних порід. Так, наприклад, алювіальні відклади обумовлюють формування заплавних ландшафтів, оскільки вони є продуктом діяльності річкових вод; воднольодовикові відклади – продукт діяльності талих вод льодовика формують воднольодовикові ландшафти; моренноводнольодовикові відклади – продукт діяльності льодовика і його талих вод – формують морено-воднольодовикові ландшафти.

Згідно загальному трактуванню термін «ландшафт» є синонімом природного територіального комплексу будь-якого таксономічного рангу. Тобто, можна вивчати будь – які типи ландшафту (лісові, болотні) і не бачити між ними різницю, тому така трактовка заважає розвиватися ландшафтознавству. Типологічне трактування: ландшафт – це ПТК, які за

розмірами і складністю будови близькі одне одному і поєднуються у певні групи. Індивідуальне трактування: індивідуальна територіальна одиниця ПТК, що є більшим за конкретної місцевості, фації або урочища, але меншим за фізико-географічні райони. Наприклад, це може бути населений пункт, найбільший на певній території. Індивідуальне і типологічне трактування доповнюють одне одного.

«Природно-територіальний комплекс» із загальноприйнятою аббревіатурою ПТК – головне поняття традиційного («генетичного») ландшафтознавства. За А. Г. Ісаченком, ПТК визначається як «просторово-часова система географічних компонентів, взаємообумовлених у своєму розміщенні, і таких, що розвиваються як єдине ціле». При цьому під географічними компонентами розуміються лише тіла природного походження (маси твердої земної кори, природні води, повітряні маси атмосфери, біота, ґрунт; деякі ландшафтознавці до них додають ще рельєф і клімат). Взаємозалежність цих компонентів виявляється у їх спряжених змінах від місця до місця, причому принципового значення надається їхній генетичній взаємообумовленості. Характерний набір компонентів природи, що склався в певних місцях, і розглядається як ПТК. Ними вважаються територіальні ділянки різних розмірів і різного ступеня складності, тому розрізняють ПТК різних рангів. Загальноприйнятим є такий таксономічний ряд ПТК: фація – урочище – підурочище – місцевість – ландшафт [24].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Місце ландшафтознавства у шкільній програмі

Головними завданнями вивчення ландшафтів у загальноосвітньої школі є формування в учнів загальної уяви про:

1) поділ земної поверхні на окремі природні територіальні комплекси різної величини і різного рівня складності, внутрішньої будови, про ієрархію ПТК;

2) ландшафт як вузлову одиницю в ієрархії ПТК, як індивідуальну і типологічну таксономічну одиницю одночасно, що складається із менших за нього морфологічних одиниць – місцевостей, урочищ, фацій;

3) ландшафтну структуру території України.

Ландшафтознавство, як навчальна дисципліна, в загальноосвітній школі не викладається. Але його важливе наукове і практичне значення отримало відповідне відображення в шкільній географічній програмі. Опосередковане знайомство з об'єктом дослідження ландшафтознавства – природним комплексом – починається вже в 5-му класі. В географічному курсі «Рідний край» учні знайомляться з окремими природними компонентами, що складають природний комплекс: гірськими породами, формами земної поверхні, складом і основними властивостями повітря, водними об'єктами, ґрунтами, рослинністю і тваринним світом. Виявлення взаємозв'язків між ними є однією з вимог до навчальних досягнень учнів в цьому курсі [24].

Поняття про природні комплекси Землі вперше вводиться в курсі «Загальна географія» для 6-го класу при вивченні теми 5 «Природні комплекси» розділу III – Оболонки Землі. Розглядаються природні комплекси як наслідок взаємозв'язків між компонентами природи; географічна оболонка – найбільший

природний комплекс Землі, її межі та властивості; природні зони Землі, їх особливості.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів полягають у наступному:

Знаннєвий компонент: називає суттєві ознаки понять «природний комплекс», «географічна оболонка», «природна зона», компоненти природного комплексу; наводить приклади природних комплексів та комплексів, змінених людиною, у своїй місцевості; пояснює на конкретних прикладах наслідки взаємодії літосфери, атмосфери, гідросфери, біосфери.

Діяльнісний компонент: порівнює особливості основних природних зон Землі; дотримується правил безпеки та поведінки під час екскурсії.

Ціннісний компонент: оцінює вплив людини на природні комплекси у своїй місцевості та значення знань про природні комплекси для її життєдіяльності.

Програмою курсу передбачена також практична робота. На вибір пропонується: «Складання опису одного з природних комплексів своєї місцевості (за типовим планом)» або «Екскурсія у природний комплекс своєї місцевості».

При вивченні теми «Вплив людини на природу» акцентується увага на змінах компонентів географічної оболонки під впливом людської діяльності, змінах природних комплексів Землі, забрудненні довкілля та його охорона. Учні характеризують види господарської діяльності та її наслідки у своєму населеному пункті, оцінюють вплив людини на природу, рівень забруднення навколишнього середовища в результаті різних видів господарської діяльності; висловлюють судження про заходи щодо усунення негативних наслідків господарської діяльності у своєму населеному пункті; розробляють за допомогою членів родини міні-проект з утилізації побутових відходів.

У курсі географії за 7 клас «Материки та океани» у темі 2 «Материки та океани – великі природні комплекси географічної оболонки» розглядається: походження материків та океанічних западин унаслідок руху літосферних плит;

геологічні ери та епохи горотворення; тектонічні структури: платформи та області складчастості; закономірності поширення основних форм рельєфу на материках; вплив підстильної поверхні на клімат; закономірності зміни температури повітря і поверхневих вод океанів; повітряні маси, їх властивості та переміщення; загальна циркуляція повітряних мас; кліматичні пояси і типи клімату Землі; закономірності розподілу атмосферних опадів; водні маси, їх властивості; океанічні течії; природні комплекси материків та океанів; широтна зональність і висотна (вертикальна) поясність.

Згідно з вимогами курсу, *знаннявий* компонент полягає у тому, що учень: знає і розуміє основні етапи розвитку геологічної історії Землі, наслідки руху літосферних плит, найбільші платформи та області складчастості, основні і перехідні кліматичні пояси; наводить приклади форм рельєфу на материках і в океанах, платформ і областей складчастості, різних за властивостями повітряних і водних мас, типів клімату, теплих і холодних течій, природних зон на материках; знає і розуміє гіпотези дрейфу материків, загальну циркуляцію атмосфери та їх вплив на природні умови Землі.

Діяльнісний компонент: учень знаходить і показує на картах різного масштабу найбільші літосферні плити, райони поширення пасатів, мусонів, західних вітрів помірних широт і східних полярних вітрів, кліматичні пояси, найбільші теплі й холодні поверхневі течії, природні зони; пояснює вплив повітряних мас на погодні умови Землі своєї місцевості; аналізує закономірності розміщення форм рельєфу на материках та океанах, причини виникнення океанічних течій розміщення природних комплексів на материках і в океанах, взаємодію і взаємовплив океанів і материків; вміє практично використовувати інформацію тематичних карт: тектонічної, кліматичної і географічних поясів природних зон.

Ціннісний компонент: учень оцінює значення знань про географічні закономірності природи материків і океанів для життя людини; досліджує наслідки взаємодії Світового океану, атмосфери та суходолу.

У розділі VI. «Вплив людини на природу материків та океанів» Тема 1 «Використання природних багатств материків та океанів» розглядаються природні багатства материків та океанів, їх основні види; наслідки використання ресурсів людиною; порушення природної рівноваги; антропогенні ландшафти. *Знаннєвий* компонент: учень знає і розуміє види природних багатств материків та океанів. *Діяльнісний* компонент: учень пояснює зміни природних комплексів під впливом людської діяльності та виникнення антропогенних ландшафтів. *Ціннісний* компонент обґрунтовує зміни природних умов внаслідок інтенсивного природокористування; оцінює наслідки використання людиною природних багатств материків і океанів; дає господарську оцінку природним ресурсам.

8 клас «Україна у світі: природа, населення». Тема 7 «Ландшафти України»: Ландшафт як просторово-цілісна система. Карта «Ландшафти України». Районування природних ландшафтів, їх відображення на картах. Антропогенні ландшафти. Рівнинні ландшафти, їх різноманітність. Природні зони України: мішаних лісів і широколистих лісів, лісостепова, степова. Використання та охорона рівнинних ландшафтів. Гірські ландшафти Українських Карпат і Кримських гір, особливості їх зміни з висотою, використання та охорона. Природні умови і ресурси Чорного та Азовського морів, проблеми їх раціонального використання. Очікувані результати вивчення теми:

Знаннєвий компонент: називає чинники формування природних ландшафтів, природні країни, природні зони; пояснює на конкретних прикладах. особливості взаємодії компонентів природи у ландшафті.

Діяльнісний компонент: Знаходить і показує на картах різних масштабів природні зони, гірські країни, Чорне море, Азовське море; острови Зміїний, Джарилгач, півострови Кримський, Керченський, косу Арабатська Стрілка, Каркінітську затоку, Керченську протоку; характеризує рівнинні лісові, лісостепові, степові та гірські ландшафти, природні комплекси морів; аналізує карту ландшафтів, співвідношення природних та антропогенних ландшафтів у своїй місцевості.

Ціннісний компонент: прогнозує наслідки впливу господарської діяльності людини на природні особливості ландшафтів; висловлює судження про природноресурсний потенціал природних комплексів [7].

2.2. Аналіз навчальної програми та підручника з географії 8 класу

В наш час в розвитку країни на перший план виступає людський фактор. Наше суспільство як ніколи має потребу в громадянах, які здатні мислити і діяти самостійно, творчо, без підказки і сліпого копіювання закоренілих зразків. Для нашої освіти перехід економіки на інтенсивний шлях розвитку і пов'язане з ним збільшення ролі людського фактору виступає як соціальне замовлення на творчу, працюовиту і ділову особистість. А, відтак кінцевою метою навчання повинні стати не тільки знання, але і практичні навички при формуванні особистості учня.

Забезпечити реалізацію навчально-виховних завдань, що ставляться перед процесом навчання географії України можна лише чітко усвідомивши його структуру, зміст і місце в системі географічних знань.

Спираючись на останні виклики суспільства та оптимізацію та осучаснення навчальної програми спостерігаємо певні зміни, що відбулися в змісті. Свідомо не даючи зміст навчальної програми з географії [7] (з ним можна ознайомитись на сайті Міністерства освіти і науки України) схарактеризуємо його [20].

Вивчення географії у 8 класі (Україна у світі: природа, населення) спрямоване на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та населення країни, свого регіону, виховати повагу до

українського народу, його культури, відчутти себе справжнім патріотом своєї держави.

Програма курсу розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких 3 годин становлять резерв часу. Важливим принципом побудови змісту курсу є інтеграція, що реалізується у поєднанні фізико- та суспільно-географічних складників під час вивчення природних комплексів і населення України та свого регіону з урахуванням уже здобутих знань про природу материків і океанів, населення країн світу з курсу географії, що вивчався у 7 класі.

Зокрема, вивчення населення України здійснюється на основі тем про населення світу в курсах географії у 6 та 7 класах та внаслідок поглиблення їх змісту.

Особливість географії у 8 класі полягає в її неабиякому світоглядному потенціалі та тісному зв'язку змісту з сучасністю та особистим досвідом учнів. Для досягнення окреслених цілей вивчення географії у восьмому класі спрямоване на вирішення таких завдань:

сформувати в учнів знання та уявлення про Україну як про державу як єдине ціле, в якій різноманітні глобальні та регіональні природні, суспільно-географічні та екологічні відбуваються процеси, розкрити нові географічні поняття і закономірності,

поглибити й узагальнити вже сформовані теоретичні знання з фізичної географії та суспільної географії, сформувати уявлення про окремі поняття змісту суспільної географії,

продовжити формування практичних умінь і навичок самостійної роботи, що дозволить допомогти учням у країні соціально відповідальну поведінку в географічному просторі.

Програмою передбачено виконання 11 практичних робіт, з яких 4 є обов'язковими для оцінювання. Вони спрямовані на розвиток умінь та навичок роботи з картами та іншими джерелами географічної інформації; виявлення зв'язків природи і суспільства в межах України, їх взаємного впливу, що сприятиме подальшому розвитку в учнів навчально-пізнавальної компетенції і

формуванню ціннісно-сміслової та соціально-професійної компетенцій. Запропоновано також завдання творчого характеру (дослідження), які, як і в попередніх курсах, можна оцінювати вибірково.

Вивченням географії у 9 класі (Україна і світове господарство) завершується географічна освіта учнів в основній школі на базовому рівні. На цей курс відведено 52 години (1,5 години на тиждень) з яких 3 год відведено на резерв часу. Основна її мета – сформувати знання про тенденції розвитку національної та світової економіки, а також визначити місце України в сучасному світі.

Конкретні завдання передбачають:

- формування нових географічних уявлень та базових знань із суспільної географії та особливостей сучасного економічного розвитку України та світу;
- ознайомлення зі структурою світового господарства та її відображенням в економіці України, що є найважливішими глобальними проблемами;
- навчає ідентифікації та аналізу економічних, соціальних та екологічних процесів і явищ на глобальному, регіональному та локальному рівнях; демонструє роль міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем людства;
- розвиває пізнавальні інтереси учнів, інтелектуальні та творчі здібності, самостійна навчальна діяльність.

Важливим принципом побудови змісту географії у 9 класі є інтеграція, яка реалізується через поєднання суспільно-географічних складових під час вивчення особливостей розвитку та розміщення господарства в світі, Україні та своєму регіоні. Курс має чітко визначену практичну спрямованість, яка реалізується в ході виконання практичних робіт, аналітичних завдань та досліджень. Програмою передбачено виконання 7 практичних робіт, з яких 4 є обов'язковими для оцінювання. Вони спрямовані на розвиток умінь і навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації. Завдання

творчого характеру учні виконують за бажанням, а вчитель оцінює їх за власним вибором.

Запропонований розподіл годин за розділами і темами у програмах курсів географії є орієнтовним. Резервну частину навчального часу учитель може використати на свій розсуд з метою більш глибокого вивчення або повторення певного навчального матеріалу з урахуванням здібностей та навчальних можливостей учнів конкретного класу.

Досвід вчителів свідчить, що збільшення в навчальному процесі частки самостійної роботи сприяє підвищенню інтересу до предмета, міцному засвоєнню матеріалу, виробленні умінь і навичок, корисних у практичному житті.

Наприклад, вивчення матеріалу найкраще організувати у формі відвертих розмов, емоційних бесід, самостійної та практичної роботи. Уроки безпосередньо на природі також дуже пізнавальні для учнів. Для глибшого розуміння учнями своєї країни варто використовувати різноманітні форми та методи навчання.

Ці завдання мають передбачати: цілеспрямоване формування в учнів уявлень і понять про природу, природно-географічні процеси, явища природи; систематичне формування конкретних уявлень про рельєф, корисні копалини, гірські породи, погоду, водойми, ґрунти, рослинний і тваринний світ, охорону природи; розбір окремих компонентів природи, забезпечення зв'язку змісту курсу фізичної географії України з реальним життям, переконання учнів у необхідності збереження природних ресурсів при описі взаємозв'язку з суспільною географією України.

Сучасний варіант навчальної програми пророблено у відповідності з концепцією географічної освіти, концепцією національної загальноосвітньої школи, державним стандартам загально-географічної освіти. Спрямованість сучасної освіти на гуманізацію та особистісне зорієнтований підхід, підвищення ролі індивідуальних здібностей, нахилів, інтересів і обдарованості дітей,

зміцнення суверенітету України як держави, створюють об'єктивні передумови для посилення позиції географії України у навчальному плані.

При вивченні географії своєї області доцільно цей розділ розглядати у порівнянні з великою територією, до якої входить та область, в якій проживає учень. Для здійснення краєзнавчого підходу доцільно головну увагу приділяти аналізу природи області, її багатств на місцевому матеріалі.

Важливим завданням педагогіки є розробка наукових основ змісту освіти в школі. У його рішеннях роль належить не тільки методам навчання, а й методикам навчання окремих предметів. У запропонованій методиці в поєднанні з удосконаленою навчальною програмою сформульовано основні вимоги до знань і вмінь учнів, на формування яких необхідно звернути увагу під час навчання.

Вивчаючи українську географію, учні продовжують ознайомлюватися з окремими методами наукового дослідження (огляд, спостереження за явищами природи, робота з матеріалами спостереження). Навчання продовжує інтелектуальний розвиток учнів, насамперед розвиток їх географічно комплексного мислення, коли комплексно розглядають території та окремі компоненти природи, постійно встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Навчання здійснюється в єдиному процесі разом з вихованням учнів. Перед курсом стоять різні навчальні цілі: спонукати розвитку національного патріотизму, виховувати бережливе ставлення до національних багатств тощо.

Вивчення курсу спонукає заглибити розуміння учнями світоглядних ідей про єдність, цілісність і безперервність розвитку природних явищ і процесів. Це допомагає виховувати у учнів бережливе ставлення до природи, переконує їх в тому, що природу варто використовувати, не порушуючи взаємозв'язок, який склався у природних компонентах.

Курс має певний внесок в профорієнтаційну роботу серед учнів, розкриваючи в зв'язку з вивченням окремих компонентів природи України

значення і характер діяльності топографів, геологів, синоптиків, геодезистів [20, с. 84-88].

Якщо оглянути підручники з географії для 8 класу, можна проаналізувати зміни підручника з-зовні та всередині. Для найкращого порівняння було обрано підручники різних авторів, написаних у різні роки (з 2008 по 2021 рік).

Аналіз підручників з географії для 8 класу

1. «Фізична географія України» (Дітчук, Заставецька, Брущенко) 8 клас [10].

Рис. 2.1. Зображення палітурки підручника

Автор: І. Л. Дітчук, О. В. Заставецька, І. В. Брущенко.

Рік: 2008

Аналіз підручника

Підручник містить у собі вступ, у якому автори розкривають суть предмету фізичної географії, підсилюючи текст схемами, що комфортно для сприйняття учня, також розглядають методи вивчення фізичної географії. До початку вивчення першого розділу учні знайомляться з короткою історичною довідкою про формування території України, після якої практикують роботу з контурними картами.

Розділ 1 розподілений на три теми, де кожна з цих тем розкриває певні умови створення фізико-географічного положення України, базуючись на історичних даних та проведених дослідженнях, також автори ставлять перед учнями певні цілі, яких мають досягнути учні під час вивчення матеріалу.

Вже з першого розділу першої теми автори пропонують практичні роботи для хорошого сприйняття матеріалу. В цих практичних роботах автори створюють завдання на визначення місцевого та поясного часу, роботу з топографічними картами: опис місцевості, рельєф, рослинний покрив тощо.

Питання перед та після кожної теми спрямовують учня на її краще вивчення та засвоювання, а в кінці розділу автори пропонують завдання для самоперевірки знань на які зображено на рисунку 2.2.

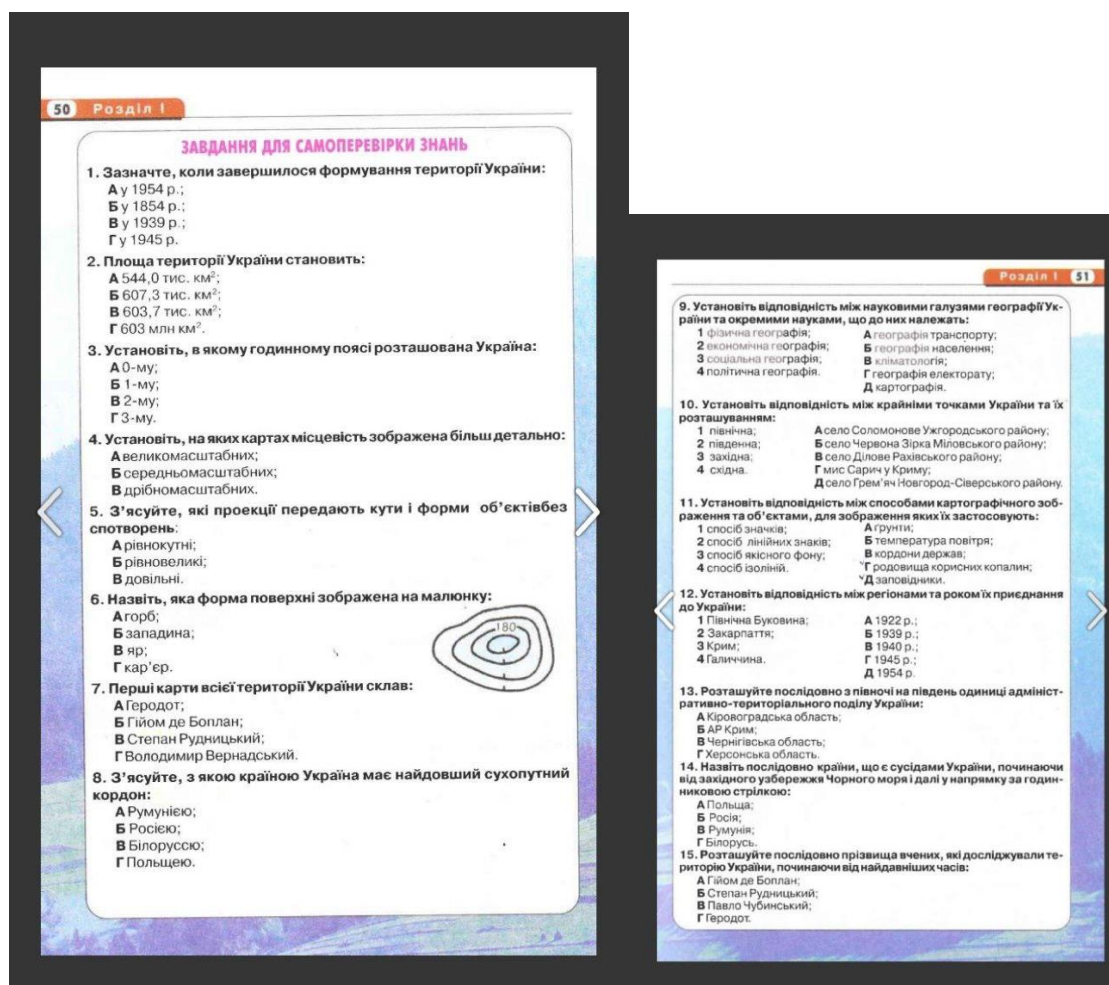

Рис 2.2. Завдання для перевірки знань [10, с. 50-51]

Дуже багато інформації в собі містить розділ 2 підручника. Автори об'єднали між собою дев'ять тем, що розглядають опис природних ресурсів та, власне, природних умов України.

Важливим є те, що основними практичними роботами у цьому розділі є робота з картами, а саме: фізичною, тектонічною, геологічною та кліматичною картами, ґрунтів та рослинного і тваринного світу, що допомагає учневі виконати завдання встановлені авторами підручника.

Після інформації, яку вже умовно було вивчено учнями, автори переходять до теми ландшафтознавства, а, точніше, до його основ, яке розглядається у розділі 3.

Для базової середньої освіти важливим є саме не весь огляд такої теми, а саме основ, що допоможуть зробити міцний фундамент у географічних знаннях учнів.

Україна - це країна, що має свої багатства - Кримські гори, Українські Карпати, Чорне і Азовське моря та широкі смуги природних зон, що простягаються з півночі до півдня. Саме цей розділ допомагає учням навчитися порівнювати особливості природних комплексів країни, аналізувати дані різних карт.

Людський вплив на ПТК також вивчає цей розділ і навчає учнів надавати оцінку зв'язку людського впливу на природу.

Розділ 4 підручника продовжує тему зв'язку людини і природи, автори підсилюють геологічну проблему використання природних ресурсів, не забуваючи про їх охорону.

Найкращим прикладом для порівняння є аварія на Чорнобильській атомній електростанції, яка відрізняється від інших своєю потужністю. На такому прикладі варто навчити учнів моніторити ситуацію у навколишньому середовищі та вивчати законодавчі акти щодо його охорони.

У підсумку учні мають зрозуміти важливість чистоти природного середовища, надавати оцінку стосовно раціонального використання природних ресурсів та їх охорони.

Для роз'яснення нових термінів в кінці підручника міститься предметний покажчик, де у алфавітному порядку розташовані всі терміни, що використовуються. А додатки розширюють кругозір учнів, також дають змогу використовувати певну інформацію для виконання практичних робіт з контурними картами під час вивчення тем.

2. «Географія» (Бойко, Дітчук, Заставецька) 8 клас [4].

Рис. 2.3. Зображення палітурки В. Бойко

Автор: В.М. Бойко, І.Л. Дітчук, Л. Б. Заставецька

Рік: 2016

Аналіз підручника

Підручник складається з передмови, вступу та п'ятих розділів. Порівняно з підручником авторів Дітчук, Заставецька, Брущенко за 2008 рік, був доданий п'ятий розділ, про нього буде розписано далі.

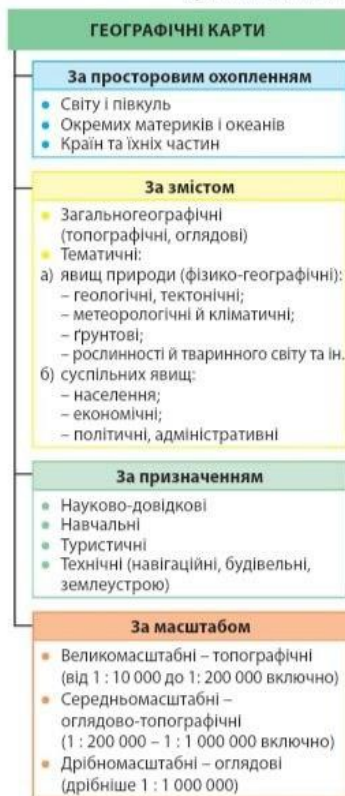
Перший розділ підручника за вмістом схожий до підручників минулих років, але автори додали нові методи вивчення географії. У кожний з параграфів розділу автори додали і виділили або цікаву цитату(рис.2.6.), або схему (рис.2.4, рис.2.5.) для запам'ятовування тощо. Поставлені перед учнями нові завдання: навчитися працювати не лише з топографічними картами, а й навчитися орієнтуватися на місцевості за Google Maps.

Розділ І

§ 5. КАРТИ І ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ

- Пригадайте, які бувають карти за охопленням території.
- Які вам відомі карти за змістом і призначенням?

КЛАСИФІКАЦІЯ КАРТ. У 7 класі ви ознайомилися із класифікацією географічних карт. Пригадати, як їх розрізняють за масштабом, охопленням території, змістом і призначенням, допоможе мал. 11.

Мал. 11. Класифікація географічних карт

Призначення географічних карт так само різноманітне, як і різноманітні сфери людської діяльності. Їх використовують науковці: будь-яке географічне дослідження починається з ознайомлення з уже існуючими для даної території картами і закінчується створенням нових для неї карт. За їх допомогою в різних галузях промисловості, транспорту, сільського господарства вирішують багато практичних завдань: розвідують родовища корисних копалин, прокладають маршрути суден і літаків, проектуєть об'єкти й використання сільськогосподарських земель, прогнозують погоду, вживають природоохоронних заходів тощо. Без них не обійтися у військовій справі. Карти слугують путівниками в туристичних подорожах.

Навчальні карти застосовують як посібники і джерела знань у школах під час вивчення географії або інших предметів. Розрізняють стінні (демонстраційні) й настільні (в атласах і підручниках) карти. Зміст навчальних карт спрощено й узгоджено з навчальною програмою та підручниками. Навчальні карти видають для кожного класу. Виконання практичних робіт з географії неможливе без контурних карт.

Різні карти об'єднують у географічні атласи. **Атлас** – це систематизоване, цілісне зібрання карт. Так, карти навчального атласу для 8 класу ілюструють теми курсу «Україна у світі».

Рис 1.4. Приклад зображення схеми, за якою пропонують класифікувати географічні карти [4, с.26]

§ 4. ЯК УКЛАДЕНА КАРТА

- Пригадайте, хто створив першу географічну карту українських земель.
- Які вам відомі способи зображення об'єктів на картах?

ЕЛЕМЕНТИ КАРТИ. Якими не були б карти: стародавніми або сучасними, навчальними або вузьконауковими, усі вони складаються з певних елементів. Елементами карти є картографічне зображення, легенда, допоміжне оснащення, математична основа, рамкове оформлення (мал. 9).

Картографічне зображення — це зміст карти, сукупність відомостей про розміщення об'єктів і явищ, їхні властивості (наприклад, розміри), взаємозв'язки та зміни. Воно дає змогу охопити поглядом які завгодно простори — райони, країни, материки або загалом планету.

Легенда являє собою систему умовних знаків і позначок, що їх використано на карті, а також текстових пояснень до них. За їх допомогою читач сприймає інформацію, вміщену на карті.

Допоміжне оснащення — різноманітні фотографії, схеми, діаграми, графіки, профілі, карти-врізки, довідкові відомості, текстові й цифрові дані.

Математичну основу карти становлять масштаб і проекція, в якій її виконано. Вони розширюють відомості про об'єкти та явища за результатами вимірювань, перетворень і логічних висновків. Так, застосовуючи масштаб, можна визначити відстань між об'єктами, а використовуючи градусну сітку, — географічні координати об'єктів тощо.

Рамкове оформлення — це взаємне розташування в межах рамки назви карти, картографічного зображення поверхні, легенди, додаткових ілюстрацій та інших даних.

Елементи географічної карти

Мал. 9. Розміщення елементів географічної карти

Рис. 2.5. Зображення схеми для запам'ятовування елементів географічної карти [4, с.21].

Розділ I

Україна дивовижна

Читачам «Опису України»

«Панове, я пропоную вам карту, складену не за чужими описами і не з чуток. Я склав її сам на основі точних вимірювань, здійснених мною в усіх закутках краю, який вона зображає... Насолоджуйтесь на дозвіллі плодами моєї праці, споглядаючи у ваших кабінетах цей гарний край, ... міста й фортеці, плани яких я накреслив; вдячний, що ваша похвальна цікавість знайде в цьому задоволення».

Піом Левассер де Боплан, 1651 р.

до Чорного моря з прилеглою територією (1662 р.).

Картами Боплана широко користувалися в Європі для відображення українських земель, сприяючи утвердженню назви «Україна». Роль цього дослідника у відкритті України для світу фахівці порівнюють із роллю Колумба у відкритті Америки. Завдяки натхненній праці Гійома де Боплана назва «Україна» міцно закріпилася за величезною територією від Карпат до Московії на противагу менш вартісному зневажливому найменуванню «Малоросія», що наполегливо нав'язувалося російською імперською політикою.

У XVIII ст. в Німеччині було створено карту, що узагальнила усі відомі на той час знання географів та істориків про Україну. Її неодноразово перевидавали впродовж століття, і вона стала одним із найбільш упізнаваних зображень наших теренів (мал. 8). Це справжній шедевр картографічного мистецтва й водночас найвизначніша пам'ятка друкарства XVIII ст., пов'язана з історією України.

Мал. 8. Карта
«Україна – земля
козаків».
Йоганн Баптист
Гоманн, 1720 р.

Рис. 2.6. Зображення на якому автори знайомлять учнів з цитатою дослідника Гійома де Боплана [4, с.19.]

Розділ 2 розповідає про геополітичну карту України, налаштовує учнів на орієнтир розрізняти державні кордони, формує уявлення про місцезнаходження країн-сусідів України, адміністративно-територіальний устрій. Після вивчення 2 розділу, учні повинні не лише позначати державні кордони України, але і характеризувати її не лише фізико-географічне положення, а й економічне та суспільне, порівняно з підручником за 2008 рік це є новизною.

За допомогою цікавої інформації учням легко позначати географічні пояси на контурній карті, та розв'язувати задачі на місцевий час.

Третій розділ, порівняно з попереднім підручником, розповідає нам не про основи ландшафтознавства, а відокремлює більше природні ресурси України. Всі вісім тем розподілені і кожна містить свої параграфи. Представлені також практичні роботи для учнів. Досить багато рисунків для запам'ятовування учнів.

В четвертий розділ автори вирішили додати інформацію про населення України і світу. Це знайомить учнів про релігійний склад населення, етнічний склад населення, навчає аналізувати статеві-вікові піраміди. Важливо, що автори також навчають користуватися інтернет-джерелами.

П'ятий розділ відрізняється тим, що автори вирішили додати для кожного окреме завдання : скласти план-характеристику свого регіону. Для учнів це завдання, практично є дослідженням. Це зацікавлює і мотивує навчатися.

3. «Географія» (Пестушко, Уварова, Довгань.) 8 клас [23].

Рис 2.7. Палітурка підручника В. Ю. Пестушко

Автор: В. Пестушко, Г. Уварова, А. Довгань.

Рік: 2021

Аналіз підручника

Підручник ділиться на 2 частини, одна з яких (частина 2) з поглибленим вивченням. Значно більше параграфів в кожній з тем.

Розділ 1 вже остаточно розглядає новітні методи роботи з картами, розглядаються ГІС-системи.

Другий розділ розширено розглядає геопростір України та поверхнево світовий. Основну ціль навтори визначили на сучасності, а саме на сучасних адміністративних поділах України, та місцевому часі.

Найбільшим розділом залишається третій розділ, де акцент саме на використанні природних ресурсів України. Ландшафтознавство втратило остаточно основу у цьому розділі, і стає суміжною темою серед інших.

У четвертому розділі поглиблено вивчається сучасний склад населення України.

П'ятий розділ не просто створює дослідження власного регіону, а й пояснює кожен критерій, за яким потрібно охарактеризувати регіон.

Проаналізувавши підручники за різні роки можна сказати, що попередні роки (в межах 2008 року) давали змогу вивчати більш загальні поняття, які створювали

фундамент географічних знань учня, але з певним часом автори створюють сучасні підручники, які враховують сучасні методи аналізу і пошуків інформації. Інформація у сучасних підручників більше розширена, але розташована в послідовному порядку для вивчення учнів.

Ландшафтознавство, як наука постає більше як загальне поняття, але не як окремий розділ, який потрібно вивчати.

2.3. Вивчення ландшафтів у шкільному курсі «Фізична географія України»

Отже, з поняттям про природні комплекси Землі учні знайомляться у 6-му класі. Розглядаються природні комплекси як наслідок взаємозв'язків між компонентами природи; географічна оболонка – найбільший природний комплекс Землі, її межі та властивості; природні зони Землі, їх особливості.

Головними завданнями вивчення ландшафтів у загальноосвітньої школі є формування у учнів *загальної* уяви про: 1) поділ земної поверхні на окремі природні територіальні комплекси різної величини і різного рівня складності внутрішньої будови, про ієрархію ПТК; 2) ландшафт як вузлову одиницю в ієрархії ПТК, як індивідуальну і типологічну таксономічну одиницю одночасно, що складається із менших за нього морфологічних одиниць – місцевостей, урочищ, фацій; 3) ландшафтну структуру території України.

У курсі географії 8 клас «Україна у світі: природа, населення» відводиться окрема тема для вивчення ландшафтів України: Тема 7 «Ландшафти України».

Ландшафт як просторово-цілісна система. Розглядається класифікація ландшафтів на основі різних чинників (особливості рельєфу, клімату, води, ґрунтів, флори і фауни). Наводиться сутність і визначення поняття природно-територіального комплексу. Вивчається, що таке фізико-географічне районування.

Карта «Ландшафти України» – наводяться дані про ландшафтні карти, їх особливості залежно від одиниць районування.

Районування природних ландшафтів, їх відображення на картах. В даній підтемі пояснюються вплив зональних та азональних чинників на формування ландшафтів та відображення їх на ландшафтних картах.

Антропогенні ландшафти. Розглядається поняття антропогенного ландшафту, залежність ступеня змін ландшафту людиною від форм господарської діяльності. Класифікація антропогенних ландшафтів за якоюсь найбільш суттєвою ознакою (розподіл ландшафтів на дві групи: природні та культурні; за ступенем окультуреності: незмінні (наприклад, ландшафти Антарктиди, Гренландії, гірських країн); слабо змінені (де діяльність людини торкнулась окремих компонентів не порушивши природних зв'язків у цілому, класифікації антропогенних ландшафтів за їх генезою (способом виникнення): підсічні, існування яких пов'язане з вирубкою лісів; орні, які сформувались у результаті розорювання незайманих ділянок степів і лук; пірогенні, які сформувались на місці спалених лісів і степів; техногенні, в яких за допомогою техніки докорінно перебудовуються всі компоненти ландшафту: кар'єри з відвалами, оборонні вали і кургани тощо. Залежно від змісту господарської діяльності людей антропогенні ландшафти поділяють на вісім класів: сільськогосподарські, лісові, водні, селитебні (сільські та міські), промислові, дорожні, рекреаційні, белігеративні (кургани та вали).

Потім вивчаються рівнинні та гірські ландшафти України. Рівнинні ландшафти, їх різноманітність. Особливості взаємодії основних природних чинників: сонячної радіації, атмосферної циркуляції, земної поверхні – на формування рівнинних ландшафтів. Рівнинні ландшафти України: мішано-лісові, широколисто-лісові, лісостепові й степові типи ландшафтів.

Природні зони України: мішаних лісів і широколистих лісів, лісостепова, степова.

Використання та охорона рівнинних ландшафтів. Напрямки та рівень господарського перетворення ландшафтів у різних рівнинних природних зонах України.

Гірські ландшафти Українських Карпат і Кримських гір, особливості їх зміни з висотою, використання та охорона. Природні області Українських Карпат: Передкарпатська височинна, Зовнішньо карпатська, Вододільно-Верховинська, Полонинсько-Чорногірська, Рахівсько-Чивчинська, Вулканічно-Карпатська, Закарпатська низовинна лісо лучна. Природні області Кримських гір: Кримська передгірна лісостепова область, область Головного гірсько-лучно-лісового пасма, Кримська південнобережна субтропічна середземноморська область.

Природні умови і ресурси Чорного та Азовського морів, проблеми їх раціонального використання.

Отже, програма вивчення ландшафтів України побудована логічно: вивчення загальних понять, після чого – детально вивчаються особливості природних та антропогенних ландшафтів території України.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

3.1. Методичні особливості та підходи до вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії

Сучасні завдання в галузі освіти і виховання школярів спрямовані на його модернізацію: на значне посилення уваги до розвитку особистості в процесі навчання, на активізацію творчих сил і здібностей учнів. Успіх вирішення поставлених завдань визначається багатьма факторами, найважливіший серед них – зміст освіти, що характеризується підвищеною вимогливістю до вдосконалення матеріалу з урахуванням сучасних науково-технічних досягнень, системно-структурного, країнознавчого та екологічного підходів.

Значні перспективи у вирішенні перерахованих завдань відкривають можливості вдосконалення системи знань про природні територіальні комплекси (ПТК), які загально визнано вважаються фундаментальним теоретичним ядром географічної науки і широко представлені в шкільній географії. Володіючи високим науковим потенціалом, ці знання відіграють важливу роль у вирішенні багатьох завдань сучасності і в першу чергу завдань, що виникають в системі «Суспільство-Природа»[12] та у проблемах, насамперед, взаємодії суспільства і природи.

У сучасних умовах, у зв'язку з наростаючим антропогенним впливом на природні комплекси, треба констатувати, що на Землі практично не залишилося ландшафтів, які не відчували б прямого чи непрямого техногенного впливу[5]. Проблема інтенсивності антропогенного впливу на стан ПТК, визнана однією з основних в наукових дослідженнях і розглядається з різних аспектів. Саме це коло проблем належить сучасній географічній науці. Діяльність людини при цьому розглядається як вплив територіально-організованого фактора, тому облік

стану території, прогнозування тенденцій її розвитку ґрунтується на вивченні природних комплексів.

Найбільша з них — фізичні межі Землі. Географічний регіон складається з природно-територіальних комплексів різного рангу. Первинним рівнем цього поділу є ландшафт. Через взаємодію з природою суспільство розглядається на глобальному, регіональному та локальному (географічному) рівнях. Незважаючи на важливість глобальних і регіональних проблем, які хвилюють людство, ми вважаємо, що фундаментальне для їх розуміння знаходиться на топологічному рівні. Вплив природного середовища на суспільство змінюється місцевими умовами, що змушує людину взаємодіяти з природою, а не суспільством загалом, або з окремими природними ландшафтами.

Однак сьогодні система знань з ПТК повністю вивчається в школах і узгоджується з сучасною концепцією географії.

Виділення в шкільній програмі з географії локальної складової історії є не лише мотивацією до навчання, а й підвищує її значимість для нації в цілому. Як наслідок, у подальшому удосконаленні регіональних знань із шкільної географії орієнтація має бути на локальному рівні, тобто місті, селі, в якому проживають учні. Через сучасну екологічну ситуацію вони потребують обліку та регулювання, що зумовлює необхідність знання та розуміння території.

Зростання міст і міських громад не припиняється, це призвело до збільшення кількості міських дітей. Проте в урбаністичних умовах організація учнів на вивчення природно-територіальних комплексів є складною, оскільки практично відсутній безпосередній зв'язок із природним середовищем. Через швидку забудову території та значну спрямованість господарської діяльності природно-географічні умови істотно змінюються.

Для більшості міських учнів природа зазвичай починається за містом. Таким чином, у них створюється хибне враження, що зв'язки між природою та екологічними проблемами знаходяться далеко від них, у далекому місті. У результаті більшість складних геоекологічних ідей мають нематеріальний, концептуальний характер.

Але міста збільшуються в розмірах, займаючи все більші території, освоюють різні рівні висоти, широти і типи рельєфу, що перетворює вплив на природні компоненти. Але в містах є скелі і рельєф, клімат, річки, флора і фауна, тобто всі частини природи. Тому проведене дослідження показало, що для учнів міських шкіл першорядне значення має вивчення ПТК міста, як наслідок, їх антропогенних змін у процесі вивчення своєї території. Зрештою, місто зазвичай розташоване в межах кількох природних комплексів, які вирізняються своїми різними властивостями, включаючи різну здатність до самовідновлення та різний ступінь стійкості до забруднення, спричиненого людиною. Ситуація, що склалася, дозволяє зробити висновок про наявність конфлікту між цінністю вивчення міських ПТК та їх невключенням до системи ПТК у навчальній програмі з географії початкової школи.

Сучасна освіта покликана формувати особистість, вона повинна не тільки навчати, а й виховувати, розвивати, тобто колективний характер функцій виховання, розвитку та виховання. У зв'язку з цим одним із завдань нашого дослідження стало визначення виховного значення та виховної мети вивчення міських ландшафтів.

Сучасні оновлення змісту освіти пов'язані з цим типом змін кількома способами. Це дозволяє їй перетворитися з механізму передачі знань і формування вмінь і навичок на засіб розвитку особистості, володіти комплексом географічної проблематики, екологічного мислення, ефективності, цілеспрямованості та ініціативності [21, 26].

Розвиток особистості нерозривно пов'язаний із навколишнім світом. Не випадково все більше теоретиків і практиків освіти зосереджується на специфіці локальних територій, і однією з найголовніших цілей освіти на даний момент є залучення та підготовка підростаючого покоління до своєї місцевості, на думку ряду дослідників. .

Аналіз діяльності вчителів, опитування, особистий педагогічний досвід свідчить про те, що багато вчителів географії ставляться до мети вивчення міст переважно негативно. Сучасні вчені методичні проблеми вивчення природи міст

відстоюють важливість геоекологічних функцій міст як найважливішого способу виховання дітей. Однак розвивальний потенціал, виховне значення та виховні можливості міських ландшафтів значно зростають.

У навчальному аспекті дослідження ПТК міста сприяє конкретизації знань учнів про природно-територіальні комплекси, про їх зміни, дає можливість усвідомити взаємозв'язки між компонентами природного комплексу, а також природи і суспільства. Розвиток ідей щодо територіального різноманіття, складності взаємодій між суспільством і природою, а також конкретних географічних матеріалів – усе це сприяє створенню системи принципів і поглядів на Землю як на природне середовище існування. Діти з околиць школи на прикладі міського ландшафту чітко визначають внесок людини у формування сучасних ландшафтів.

Традиційна освітня система базується на концепції поділу навчального процесу на окремі предмети, в результаті чого світ ділиться на окремі частини, уява дитини розбивається на окремі поняття, гіпотези, теорії, закони, поняття. Вони часто погано пов'язані між собою і не мають суттєвого значення для дитини. У цьому контексті дослідження ПТК у контексті міста може поєднати предмети та створити новий підхід до мислення для студента, який враховує цілісну перспективу світу, природи та людей [3]. «Поліпредметність» у вивченні міських ландшафтів сприяє координації міждисциплінарного навчання в процесі створення характерної атрибутики міських ПТК. У школі діти вчать використовувати знання з різних навчальних предметів для виконання складних, антропогенних завдань. Безперечно, всебічне розуміння своєї сфери є невід'ємною частиною повноцінного розуміння світу в цілому, створення якого є одним із першочергових освітніх обов'язків сучасної школи. Під час вивчення міських ПТК на місці зустрічі предметів природничо-наукових і гуманітарних дисциплін формуються поняття про науковий опис світу (природи і суспільства), а також про закономірності розвитку.

Розвиток наукової точки зору слід розглядати як частину інтелектуальної та моральної еволюції учнів.

У зв'язку з цим важливо відзначити, що специфіка міста як предмета вивчення впливає на те, як діти його оцінюють і розуміють. Людина якомога раніше знайомиться з навколишнім світом. Це розуміння здійснюється автоматично, не в ході науки, а в ході людського життя через приватні щоденні спостереження та розмовну діяльність, які доповнюються освітою. Як наслідок, натуралізоване місто часто сприймається лише емоційно, з обмеженим, випадковим знанням. Необхідний комплексний комплексний підхід, який враховує всю ту інформацію, яка розпорошена по різних формах взаємодії людини зі світом природи, цією інформацією вже володіє школяр.

Саме міські ландшафти, в силу своєї специфіки, мають особливу здатність інтегрувати найрізноманітніші регіональні відомості, отримані на різних уроках протягом попередніх років навчання, а також здобуті нові, що дозволяє йому стати організуючим предметом вивчення ПТК, в якому можливе злиття декількох дисциплін в одну на регіональній основі: «Місто є своєрідним інтегратором, в якому відображені всі результати зміни природних ландшафтів» [22].

3.2. Методика вивчення ландшафтів (розробка уроку)

8 клас.

Тема уроку: ЛАНДШАФТ ЯК ПРОСТОРОВО-ЦІЛІСНА СИСТЕМА. РАЙОНУВАННЯ ПРИРОДНИХ ЛАНДШАФТІВ.

Мета: поглибити та систематизувати знання про основні компоненти природи, їх взаємозв'язок, чинники, що впливають на формування природно-територіальних комплексів; сформувати практичні уміння та навички характеризувати особливості взаємодії компонентів природи, аналізувати ландшафтну карту та працювати з нею, формувати вміння оцінювати і прогнозувати наслідки антропогенного впливу на довкілля та ландшафти.

Обладнання: фізична карта України, атлас, ландшафтна карта України, контурна карта, проектор, комп'ютер.

Тип уроку: вивчення та засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

Епіграф уроку: "Ландшафт формує культуру." - Террі Темпест Вільямс 1955

I. Організаційний момент. Мотивація навчальної діяльності.

Привітання вчителя. Вчитель дає 1-3 хв для підготовки учнів до уроку, перевіряє при цьому відсутніх. Після цього зачитує слова вірша:

На урок географії завжди ми поспішаємо,
І вчителя ми шанобливо поважаємо!
Про ландшафти хочемо ми знати,
Щоб культуру України формувати!
В Україні буде сила і культура,
Від Карпат - до Кримських гір,
Від Донбасу до Волині,
Побудуєм вільний світ!

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Пригадайте і назвіть основні компоненти природи. (гірські породи, ґрунти, вода, повітря, рослини, тварини, рельєф, сонячна радіація, людина, мікроорганізми).

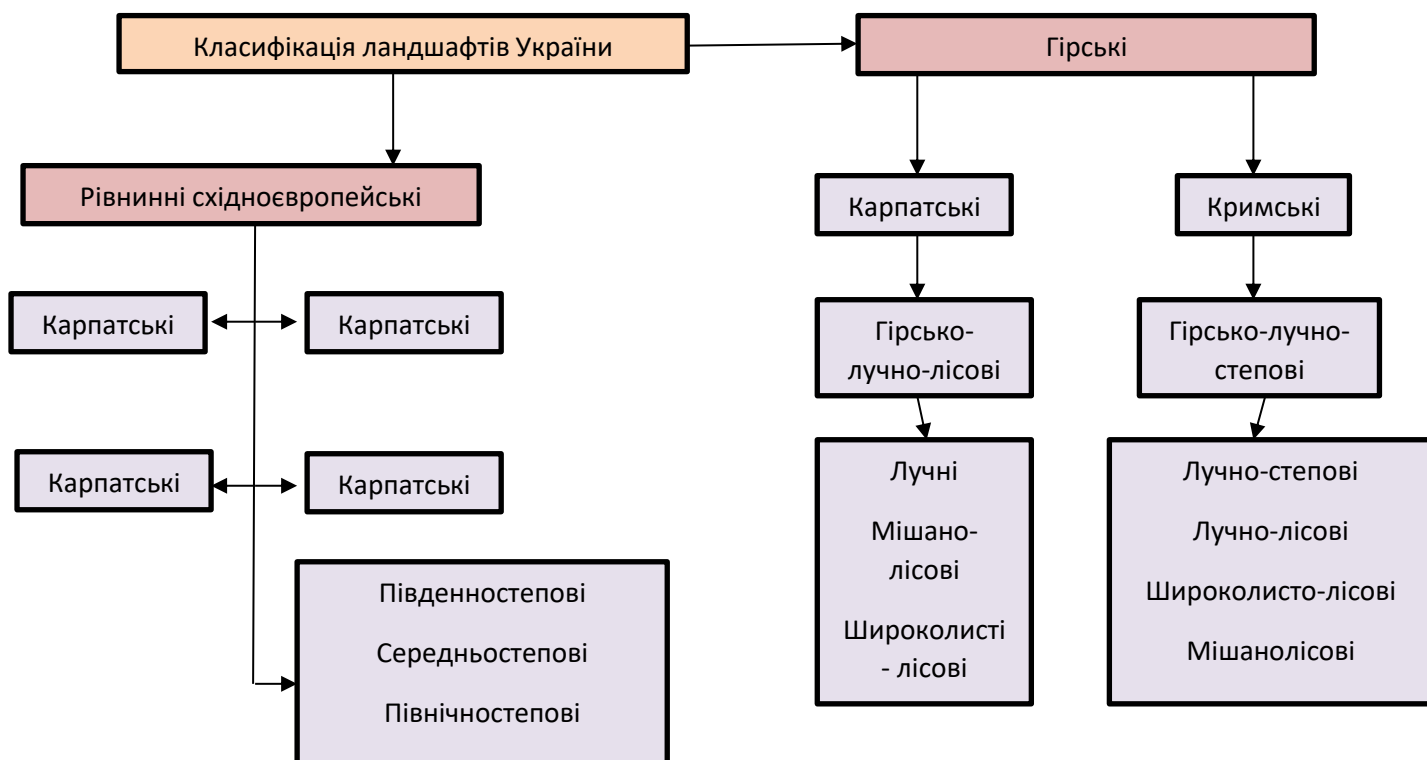
Учні разом з вчителем формулюють тему уроку, яка записується на дошці.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Ландшафт як просторово-цілісна система.

Отже, компоненти природи, які ми з вами назвали, утворюють єдину цілісну систему, усі елементи якої не існують ізольовано один від одного, а взаємопов'язані.

Учені класифікують ландшафти за певними ознаками. Виділяють їх класи, типи, підтипи, види й підвиди залежно від таких чинників, як особливості рельєфу, клімату, води, ґрунтів, флори і фауни. Усі ці чинники в межах будь-якої території тісно взаємопов'язані, характеризуються певною однорідністю і утворюють природно-територіальний комплекс (ПТК) – ландшафт. Комплекс є сукупністю, поєднанням об'єктів, явищ, властивостей, які становлять єдине ціле. Вчитель зображує схему класифікації ландшафтів на проекторі (рис. 3.1).

Отже, природно-територіальний комплекс — це поєднання природних компонентів на певній території. При цьому це поєднання ґрунтується на взаємозв'язках, взаємовпливові, взаємозалежності окремих компонентів природи. Територія також відіграє об'єднуючу роль.

В межах України виділяють рівнинні та гірські ландшафти. У межах рівнин розрізняють мішано-лісові, широколисті, лісостепові й степові ландшафти. У горах виділяють східнокарпатський лучно-лісовий та кримський гірський лучно-лісовий типи ландшафтів.

Природні комплекси різного рівня формують загальну картину природи, яку називають фізико-географічним районуванням. В Україні, як і в інших країнах, виділяють зональні (природний пояс, природна зона, природна підзона) та азональні (фізико-географічна країна, провінція, область, район, місцевість, урочище, фація) одиниці районування ландшафтів. Основною особливістю ландшафту є його цілісність, яка визначається закономірним поєднанням взаємозалежних і взаємопов'язаних елементів природи на певній території або акваторії. Зміна одного чи кількох компонентів викликає закономірну зміну всіх інших. Достатньо змінити лише один компонент, наприклад, вирубати ліс, і неминуче зміняться інші — режим зволоження території, зникнуть тварини, деградують ґрунти тощо.

2. Ландшафтні карти відображують просторову структуру і закономірності розміщення географічних комплексів на певній території. Такі карти зазвичай зображують різні одиниці районування ландшафтів від фацій та урочищ до фізико-географічних країн. Вчитель показує на проекторі зразок ландшафтної карти (рис. 3.2).

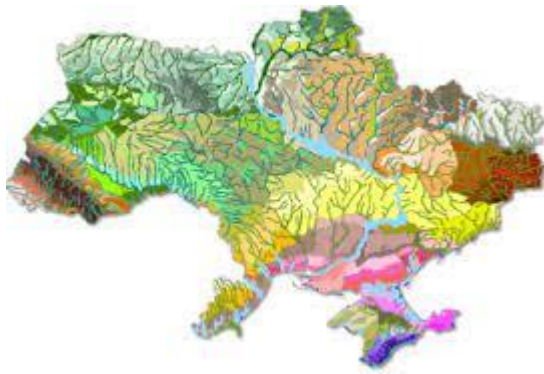

Рис. 3.2. Зразок ландшафтної карти

Визначте, в якому масштабі створена ландшафтна карта шкільного навчального атласу. На таких картах географічні комплекси об'єднуються в класифікаційні групи (типи, види тощо). Легенди цих карт складаються залежно від призначення, з різною мірою детальності, а самі карти мають текстові характеристики виділених на них одиниць ландшафтного районування.

3. Районування природних ландшафтів, їх відображення на картах.

Вчитель показує на проекторі зображення карти фізичного районування України (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Карта фізичного районування України

Якщо брати до уваги азональні чинники, то територія України лежить у межах двох фізико-географічних країн: Східноєвропейської рівнинної, гірських Карпатської та Кримської. У гірських країнах спостерігається висотна поясність. Україна знаходиться також у двох кліматичних поясах — помірного та субтропічному (Південний берег Криму). За законом широтної зональності на рівнинній території України з півночі на південь спостерігається закономірна зміна природних зон: зони мішаних і широколистих лісів змінюють лісостепи, а потім степи. Степову зону, окрім того, поділяють на підзони: північно-, середньо- та південно-, або сухо степову.

4. Важливість знань про ландшафти в умовах військового стану.

Мальовничі ландшафти в Україні після повномасштабного вторгнення російських військ перетворилися на поле битв. Тут земля вже не кукурудзяні качани й жовто-зелені килими, а подрібнена артобстрілами площа.

Як вважаєте, чи є зв'язок між ландшафтами України і війною?

Однозначно так. Адже саме фізико-географічне положення України має велике значення як для оборони, так і для наступу військових, адже межі військових дій проходять переважно у степовій зоні. Клімат степової зони помірно континентальний. Порівняно з лісовими луками річне підвищення температури на луках велике, опадів мало, а води недостатньо. Вологість повітря тут низька, часто бувають сухі сезони, посухи, пилові та чорні бурі, що загрожує сільському господарству, але сприятливе для військового наступу.

Розуміння ландшафтів має вирішальне значення для воєнного стану, оскільки це допомагає зберегти життя окремих людей і громад. Під час воєнного стану армія зазвичай регулює пересування людей і ресурсів, що ускладнює людям подорожі та доступ до предметів першої необхідності, таких як їжа, вода та медичне приладдя. Розуміння місцевості, доступних ресурсів і потенційних небезпек у певному ландшафті може допомогти окремим особам і громадам краще зрозуміти, куди подорожувати та які дії вживати, щоб підвищити ймовірність виживання. Крім того, знання ландшафту можна використовувати

для приховування або уникнення військових сил, що може мати велике значення для окремих осіб або груп, націлених військовими.

Загалом війна зіпсувала велику кількість ландшафтів України. Чимало українських лісів горить у пожежах, які або виникли внаслідок військових дій, або в результаті не були загашені. У лісі виникли траншеї від вибухів, що змінювали ландшафт. Війна дійсно впливає на всі елементи лісової екосистеми.

Вчитель показує на проекторі фотознімки.

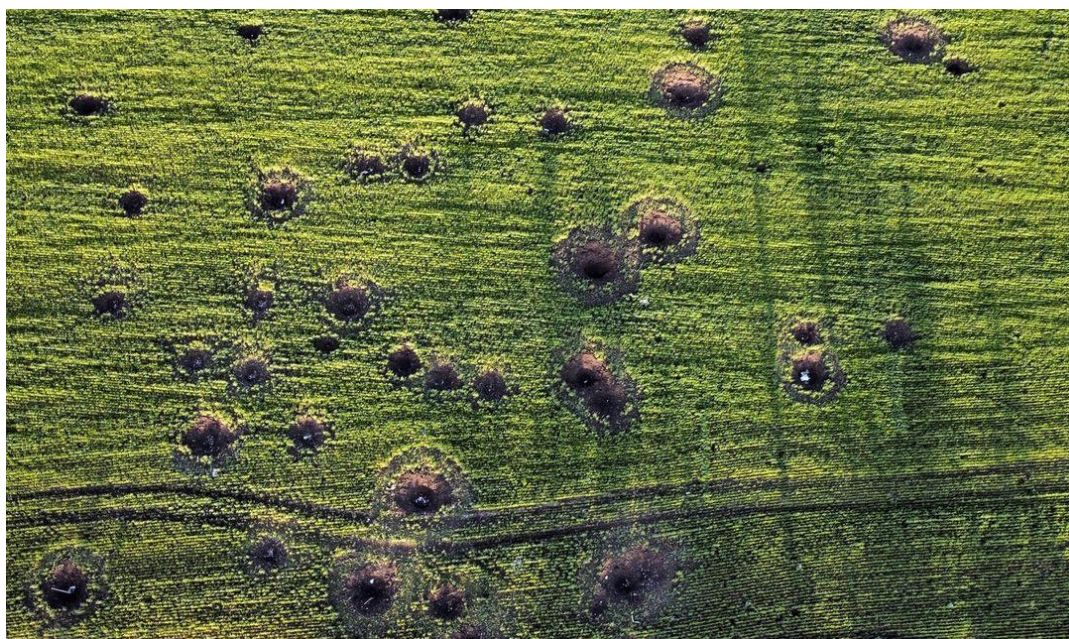

Рис. 3.4. Воронки на полі біля села Мала Рогань Харківської області. Фото: Carol Guzy, [instagram.com/carolguzy](https://www.instagram.com/carolguzy)

Рис. 3.5. «Посівна» на шляху до Ізюма. Фото: Роман Ратушний, twitter.com/ratushnyi_r

IV. Узагальнення та закріплення знань.

1. Що таке ПТК, ландшафт?
2. Назвіть основні чинники формування ландшафтів.
3. Які існують одиниці класифікації ландшафтів?
4. К впливає діяльність людини на формування ландшафтів?

V. Підсумки уроку.

Отже, між одиницею фізико-географічного поділу та одиницею ландшафтної таксономії існує певна відповідність. Фізико-географічні райони відповідають одному типу рельєфу: він також визначається впливом структурних факторів і особливостей атмосферної циркуляції. Фізико-

географічна зона є частиною природної країни. Вони розподілені відповідно до зміни тепло- і вологопостачання.

У воєнний час важливо мати знання з ландшафтознавства, адже це завжди допоможе у вирішенні як військового питання, так і збереженні життів звичайних громадян.

VI. Домашнє завдання

- Вивчити параграф у підручнику.
- Переглянувши відеоматеріали про наш регіон, дізнайтеся, які види господарської діяльності людини впливають на стан нашого ландшафту. Дослідіть створені людиною ландшафти вашої місцевості на основі географічних фактів презентації.

VII. Оцінювання.

Вчитель оцінює учнів відповідно до роботи на уроці.

3.3. Інноваційні підходи та впровадження сучасних технологій навчання географії в загальноосвітній школі

Сьогодні стандарти впровадження нових методик і посилення уваги до якості природничо-географічної освіти в школі зумовлюють необхідність більшого акценту на методичній підготовці вчителів географії. Реформування української системи освіти передбачає приведення змісту у відповідність до сучасних запитів суспільства та особистості. Підтримка вмісту має важливе значення для цього процесу. Серед основних методів модернізації географічної освіти в школі є впровадження в навчальний процес сучасних освітніх технологій. Сучасні технологічні засоби навчання сприятимуть позиції вчителя

щодо навчального процесу та «суб'єкт-суб'єктивної» співпраці як першочергового напрямку реформування школи.

Виходячи з протиріччя між потребами вчителя географії в інноваційній діяльності та недостатнім використанням педагогічних технологій як у навчальному середовищі географії загалом, так і в самому навчальному процесі, виникла необхідність вирішення окресленої проблеми.

Сучасна освітня технологія здатна як підтримувати пізнавальний інтерес учнівської молоді до навчання, так і відновлювати його за певних умов:

- практичне застосування технологічних інновацій як засобу освіти для сприяння «суб'єктно-об'єктивній» співпраці;
- поєднання сучасних технологічних засобів навчання та традиційної методики навчання на уроках географії;
- наявність у вчителя географічних знань про методику впровадження сучасних освітніх технологій як складової методичної майстерності;
- сучасне використання технологічних засобів у навчальному процесі як засобу заохочення, каталізатора активної навчальної та інтелектуальної діяльності.

Як наслідок, основна мета освіти полягає не просто в тому, щоб надати студенту міцні знання, але й прищепити йому здатність здобувати їх, аналізувати, використовувати на практиці та подорожувати крізь інформаційний потік.

Курси географії української початкової школи (у світі: природа, населення та господарство України) призначені для учнів восьмих і дев'ятих класів і мають на меті завершити освіту, необхідну для розвитку здатності здобувати знання про власний, працювати з додатковою інформацією, співпрацювати в команді, адаптуватися до нових умов. Технології навчання в освіті надають ці можливості. У старшій школі під час вивчення географії України учні ЗНО розширюють свої знання та набувають необхідних умінь. Крім того, це один із кроків у їх просуванні до зовнішнього оцінювання.

У сучасній загальноосвітній школі характер навчання учнів змінився: стало менше єдиного послідовного навчального режиму, більше учні були зосереджені на творчих і складних завданнях, проектах, самостійній роботі (наприклад, конкурс презентацій, відеореферати та методика викладання). Інформація була важливішою, а розвиток здібностей учнів до отримання знань був першочерговою метою вчителя. Нова методика організації навчання покликана підвищити обсяг пізнавальної активності школярів, результативність і результативність їх навчальної діяльності, створити націю, яка завжди навчається.

З метою формування інтелектуалізованої творчої особистості, здатної самостійно здобувати знання та змінюватися відповідно до економічного та соціального розвитку, як показала практика школи, доцільно впроваджувати в навчальний процес з географії інноваційні освітні технології. Завдання сучасного вчителя – вибрати зі свого методичного надбання все прогресивне та мінливе, модернізувати, трансформувати навчальний процес, щоб забезпечити виконання завдань, поставлених перед школою в документах про первинну освіту. Сучасний учитель повинен володіти вмінням формувати в учнів готовність до продуктивної навчальної діяльності шляхом внесення нових педагогічних засад у навчальний процес традиційної школи, оскільки він є інтелектуальним учасником навчального процесу.

Зміст уроків географії в Україні має потенціал для включення в навчальний процес загальноосвітньої школи як форму розваги, дискусії, рейтингу.

Географічна освіта безпосередньо пов'язана з успішним формуванням у молоді здатності вчитися самостійно, критично мислити, користуватися комп'ютером, прагнути до самопізнання та самовдосконалення в різних видах діяльності, розвивати практичні навички та вміння, необхідні в житті та професійній діяльності. Компетентності – це риси, які визначають готовність учнів до життя, їх зростання та участі в суспільстві.

Для розвитку інтелектуально розвиненої особистості учня, здатного самостійно здобувати знання, необхідна адаптаційна роль щодо економічного та

соціального розвитку, здатність стати нацією, яка завжди навчається. Гуманістична освіта, яка вважає, що освіта є процесом, який включає людину (Дитину) як центр, вважається опорою. Інструментальні можливості шкільних курсів географії України можуть сприяти становленню особистості в освітньому середовищі.

Інноваційна діяльність педагогів сьогодні вважається стратегічною складовою реалізації процесів модернізації шкільної системи та одним із найважливіших кроків у створенні умов для розвитку особистості, яка буде ефективно працювати та навчатися протягом усього життя.

Сучасний економічний і політичний клімат в країні призвів до підвищення вимог до психофізіологічних характеристик особистості. Ринкові відносини істотно впливають на характер і мету праці: підвищується інтенсивність, підвищується напруга, підвищується професіоналізм, вимагається витримка, покладається відповідальність. У зв'язку з цим учням необхідно приділяти велику увагу при проведенні цільової профорієнтації, яка має ґрунтуватися на комплексному розумінні всієї системи основних факторів, що впливають на формування намірів професіонала, і методів, які вони застосовують.

Одним із популярних в Україні підходів є метод STEM. Він охоплює природничі науки, технології, інженерію та математику.

Формула нової української школи включає дев'ять компонентів, які покликані слугувати цільовими орієнтирами STEM-підходів в освіті. Основою STEM-освіти є розв'язання проекту або реальної проблеми студентами з кількох дисциплін. Ця освіта є ширшою, ніж звичайна, вона потребує інших зв'язків між учнями, вчителями та науковцями, серед іншого[2].

Мета роботи є креативний підхід у розвитку учнів.

Сутність STEM-підходу полягає у формуванні оригінальних компетенцій і навичок: манери мислення, динаміки у системі знань і вмінь, індивідуальності в цінностях. STEM-освіта передбачає «критичне, аналітичне, інноваційне мислення, вміння працювати над проектами в команді, інформаційну

грамотність і навички ефективного використання ІКТ – неповний перелік характеристик сучасної успішної людини [1].

Метод вирішення проблем через проблемне навчання продемонстрував свою ефективність у викладанні географії, а також впровадження підходів STEM до пошуку відповідного рішення та подолання перешкод на шляху до наміченого - все це може бути реалізується з найбільшою ефективністю. Тут активність і самостійність мають значуще значення у формуванні в учнів своєрідного стилю розумової та наукової діяльності.

Міждисциплінарний та проектний підхід є основоположним принципом освіти STEM. Інтеграція природничих наук, технологій, інженерії та математики є основоположним принципом цього підходу. У зв'язку з цим метою методики навчання є не диференціація їх окремих дисциплін, а об'єднання їх в єдину дисципліну.

Здобуття знань цієї інноваційної освіти залежить від різних, іноді складних навичок, які вимагають застосування наукових знань і математичних концепцій. Учні вчаться розв'язувати задачі, стають винахідниками, розвивають технічні знання та логічне мислення. Все це можливо в циклі природничого уроку. [27].

Включення STEM в уроки географії може покращити здатність учнів критично мислити, а також пізнавати свій світ. Наприклад, школярі можуть використовувати географічні інформаційні системи (ГІС) для аналізу та інтерпретації даних, що стосуються зміни клімату, зростання населення або стихійних лих. Вони також мають можливість створювати та проектувати моделі географічних об'єктів, таких як гори, річки чи берегові лінії, використовуючи інженерні принципи.

Технології також можуть бути використані для покращення досвіду навчання. Віртуальні тури, онлайн-інструменти картографування та інтерактивне моделювання можуть посилити інтерес учнів до географічних понять і явищ у більш цікавий та інформативний спосіб.

Як результат, сучасні технологічні досягнення в освіті мають потенціал для покращення освітнього процесу. Розвиваючи навчальні прагнення учнів,

заохочуючи їх внутрішню мотивацію, вчитель географії зможе впливати на самосвідомість учнів, підвищувати їх освіченість, підтримувати їхню впевненість, розкривати здібності. Зміст технологічної педагогіки включає концепцію розвитку особистості, яка є першорядною для реалізації нової філософії освіти [15].

ВИСНОВКИ

Досліджено теоретико-методичний аспект вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії. Наведено мету та завдання навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах, які визначаються потребами суспільства у формуванні всебічно розвиненої особистості учня. Наведено основні компоненти географічної культури учня, а саме: географічне бачення світу, географічне мислення та географічні методи й мова (поняття, терміни, карта). Таким чином, мета шкільної географічної освіти має багатокomпонентний характер і передбачає щодо учнів: всебічний розвиток особистості; створення навичок і накопичення досвіду самостійної навчально-пізнавальної діяльності; формування предметної географічної та ключових компетентностей, спрямованих на їхнє застосування у майбутньому дорослому житті (географічні знання, вміння й навички, емоційноціннісне ставлення до довкілля та географічне бачення світу); розвиток критичного й творчого мислення.

Розглянуто функції, норми й вимоги Державного стандарту базової та повної середньої освіти, вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів з природничої освітньої галузі

Проаналізовано підходи до складання навчальних програм для різних класів та організації вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії. Зазначено, що методичні особливості навчання географії України, а отже і складання навчальних програм для різних класів, будуються на основі особистісно-зорієнтованого, компетентнісного, діяльнісного та краєзнавчого підходів. Проаналізовано кожен з них

Виокремлено особливості та взаємозв'язок природних компонентів на прикладі вивчення природно-територіальних комплексів України. Досліджуючи ландшафти, можна передбачити негативні наслідки діяльності людини, що дуже важливо для збереження природного середовища. Наукові дослідження відбиваються у ландшафтних картах, описах територій і складаються у нову галузь географічної науки – ландшафтознавство. Ландшафтознавство, як

навчальна дисципліна, що вивчає природно-територіальні комплекси в загальноосвітній школі не викладається. Але його важливе наукове і практичне значення отримало відповідне відображення в шкільній програмі.

Наведено методичні засади вивчення ландшафтів України у шкільному курсі географії. Визначено місце ландшафтознавства у шкільній програмі. Головними завданнями вивчення ландшафтів у загальноосвітньої школі є формування в учнів загальної уяви про поділ земної поверхні на окремі природні територіальні комплекси різної величини і різного рівня складності, внутрішньої будови, про ієрархію ПТК; ландшафт як вузлову одиницю в ієрархії ПТК, як індивідуальну і типологічну таксономічну одиницю одночасно, що складається із менших за нього морфологічних одиниць – місцевостей, урочищ, фацій; ландшафтну структуру території України. Проаналізовано введення понять про природні комплекси у курсі географії у 6 – 8 класах.

Проаналізовано навчальну програму з географії 8 класу, враховуючи зміни в системі географічних знань, що виникли під впливом останніх викликів суспільства та оптимізацію та осучаснення навчальної програми. Вивчення географії у 8 класі (Україна у світі: природа, населення) спрямоване на формування науково-географічної картини своєї держави як складника світової спільноти держав на основі комплексного її вивчення. Цей курс допомагає учневі усвідомити себе громадянином України, сформувати знання про природу та населення країни, свого регіону, виховати повагу до українського народу, його культури, відчувати себе справжнім патріотом своєї держави.

Прослідковано послідовність вивчення ландшафтів у шкільному курсі «Фізична географія України». У курсі географії 8 клас «Україна у світі: природа, населення» відводиться окрема тема для вивчення ландшафтів України: Тема 7 «Ландшафти України», де ландшафт розглядається як просторово-цілісна система. Отже, програма вивчення ландшафтів України побудована логічно: вивчення загальних понять, після чого – детально вивчаються особливості природних та антропогенних ландшафтів території України.

Досліджено методичні особливості та підходи до вивчення ландшафтів у шкільному курсі географії, насамперед що будується на краєзнавчому компоненті.

Розроблено урок на тему «Ландшафт як просторово-цілісна система. Районування природних ландшафтів», метою якого є поглиблення та систематизація знання про основні компоненти природи, їх взаємозв'язок, чинники, що впливають на формування природно-територіальних комплексів; формування практичних умінь та навичок характеризувати особливості взаємодії компонентів природи, аналізувати ландшафтну карту та працювати з нею, формування вміння оцінювати і прогнозувати наслідки антропогенного впливу на довкілля та ландшафти.

Обґрунтовано значення інноваційних підходів та впровадження сучасних технологій навчання географії в загальноосвітній школі., оскільки у сучасних умовах запровадження нових стандартів та підсилення уваги до якості шкільної природничо-географічної освіти зростають вимоги до методичної підготовки учителів географії. Тому головним завданням освіти є не просто дати учневі міцні знання, але й сформувати вміння самостійно їх одержувати, аналізувати, використовувати на практиці та орієнтуватися в потоці різноманітної інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. STEM-освіта: готувати до інновацій / Дмитро Шулікін // «Освіта України». Офіційне видання Міністерства освіти і науки України. – 2015 рік. – № 26. – С. 8 - 9.
2. Актуальні аспекти розвитку stem-освіти у навчанні природничо наукових дисциплін. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м.Кропивницький, 14-15 травня 2020р/ за заг.ред. Н. О. Гончарової, О. С. Кузьменко, В. В. Фоменка. Кропивницький: Льотна академія НАУ, 2020. 240 с.
3. Бедлінський О.І. Розвиток інтересу до вивчення географії / О.І. Бедлінський, В.М. Бедлінська / Вісник СумДПУ імені А.С. Макаренка. Серія географічні науки. – 2010. – Вип. 1. – С. 158-163.
4. Бойко В. М. Географія: підручник для 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / В.М. Бойко, І. Л. Дітчук, Л. Б. Заставецька. – Кам'янець – Подільський : Абетка, 2016 – 296 с. : іл.
5. Бортников Є. Г. Еколого-геологічні проблеми промислово розвинутих територій як наслідок впливу антропогенного фактора / Є.Г. Бортников, О.В. Левада, Л.М. Даценко, Л.А. Прохорова // Постметодика. – №7-8 (45-46). – 2002. – С. 74-77.
6. Географічна освіта у шкільних та позашкільних закладах : проблеми, пошуки, перспективи : Збірник наукових праць ; за ред. проф. Д. В. Лико / Рівненський державний гуманітарний університет. – Рівне: Видавець О. Зень, 2020. – 92 с.
7. Географія 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти 2022. Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf>
8. Гродзинський М. Д., Савицька О. В. Ландшафтознавство: Навчальний посібник. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – 319 с.
9. Державний стандарт базової середньої освіти.

10. Дітчук І. Л. Фізична географія України: підручник для 8-го класу загальноосвітнього навчального закладу України / І.Л. Дітчук, О. В. Заставецька, І. В. Брущенко. Запоріжжя: Прем'єр, 2008, - 256 с. : іл.
11. Жемеров О.О. Ландшафтознавчі знання у шкільній географії: Метод. посіб. для студ.-географів ВНЗ / О.О. Жемеров, О.О. Дмитриков. - Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 52 с.
12. Іванова В. М. Проблеми взаємодії людини та природи / В.М. Іванова, О.В. Непша // Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених, 7 грудня 2017 р., м. Мелітополь. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – С. 145-146
13. Канівець В. І., Пархоменко М. М., Канівець С. В. Основи ландшафтознавства і охорона земель. Київ, 2019. 140 с
14. Кобернік С. Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : [Навчально-методичний посібник] / Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Скуратович О. Я. : За редакцією С. Г. Коберніка . Навч. Книга, 2005. – 319 с.
15. Концепція навчання географії України в основній та старшій школі / за заг. ред. д-ра пед. наук О.М. Топузова та канд. пед. наук О.Ф. Надтоки. – К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 56 с.
16. Лаврук М. М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів : навчально-методичний посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 136 с.
17. Лунячек В., Борисенко К., Ієвлева Ю. Трансформація географічної освіти у процесі реалізації концепції Нової української школи. Нова педагогічна думка. 2022. №2 (110). – С. 79–87.
18. Мальчикова Д.С., Мезенцев К.В. Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу // Український географічний журнал – 2022. – №1(117). – С. 53 – 63.

19. Муніч Н.В. Формування ландшафтознавчих понять у шкільній географічній освіті: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 - Теорія та методика навчання (географія) / Муніч Н. В. – К.: 2013. – 23 с
20. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) [Текст] / Т. Г. Назаренко. – Х.: ВГ «Основа», 2016. – 112 с.
21. Непша О.В. Навчання освоєнню життєвих просторів. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Oleksandr-Nepsha/publication/343140521_Navcanna_osvoennu_zittevih_prostoriv/links/5f1897b692851cd5fa3c6887/Navcanna-osvoennu-zittevih-prostoriv.pdf
22. Непша О.В., Гришко С. В., Блищик М.В., Передерій Д.М. Методичні підходи до вивчення природно-антропогенних комплексів міста в шкільному курсі географії Актуальні наукові дослідження в сучасному світі Випуск 11(67) Частина 8 Листопад 2020 р. – С. 140-145.
23. Пестушко В. Ю. Географія: підручник для 8-го класу закладів загальної середньої освіти / Валерій Пестушко, Ганна Уварова, Андрій Довгань. Київ : Генеза, 2021 – 254 с.
24. Плигун Т.К. Наукова робота "вивчення природно-територіальних комплексів у середній школі" <https://vseosvita.ua/library/embed/0100amv0-cc25.doc.html>
25. Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
26. Прохорова Л.А. Формування основ наукового світогляду учнів під час вивчення шкільного курсу географії / Л.А. Прохорова, Т.В. Зав'ялова // Інноваційні процеси в науці та освіті: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (23 жовтня 2019 року): збірник тез. – Бердянськ: БДПУ, 2019. – С. 45-46

27. Толоннікова Н., Васильків О. Застосування ІКТ у реалізації STEM- освіти на уроках природничого циклу. *Наукові записки*. Кропивницький, 2017. Т. 4. Вип. 11. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. [URL: http://phm.kspu.kr.ua/ojs/index.php/NZ-PMFMTO/article/view/1262/0](http://phm.kspu.kr.ua/ojs/index.php/NZ-PMFMTO/article/view/1262/0)
28. Шоробура І.М. Глобалізація та її відображення в шкільній географії / І.М. Шоробура // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – 2005. – Вип. 248. – С. 190-197.